

Станојевићева историја

српског народа је скроз несавремена књига,
заостала у свему, а протуривана уз бубњеве и
зурле. Та књига је данас врхунац
несавремености, она може служити за углед:
Како не треба писати историју.

Кориче ДРАГАМ БОСНИЈЕ

Јаша Томић

**К Р И Т И К А
СТАНОЈЕВИЋЕВЕ
"ИСТОРИЈЕ
СРПског НАРОДА"**

7509.

18809

**КРИТИКА СТАНОЈЕВИЋЕВЕ
"ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА"**

Јаша Томић

Назив оригинала

**НЕСАВРЕМЕНА и САВРЕМЕНА
ИСТОРИЈА**

ОЦЕНА СТАНОЈЕВИЋЕВЕ
"Историје српског народа"

Јаша Томић

У Новом Саду 1910.

Јаша Томић

**КРИТИКА СТАНОЈЕВИЋЕВЕ
"ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА"**

Београд

7509

ИСТОРИЈА СРПСКЕ НАРОДА

ИСТОРИЈА СРПСКЕ НАРОДА

1802

Јаша Томић

11. 10. 1856.
Вршац

9. 10. 1922.
Нови Сад

ЖИВОТ И РАД ЈАШЕ ТОМИЋА

"Права срећа је у корисном раду, а не у празном осећају" – то је мото кога се Јаша Томић придржавао током свог плодног и богатог живота. Тај живот је потекао у имућној трговачкој породици, у Вршцу 11. 10. 1856. године. Гимназију је завршио у Темишвару, а у Бечу је студирао филозофију и историју. Његова младост, оптимизам и енергија одводе га на путеве социјализма, стремићи ка идеалу слободе и благостања за све људе.

Као добровољац је учествовао у устанку у Босни и Херцеговини, а после тога апсолвирао је историју на филозофском факултету.

Гледајући на друштвене прилике другим очима, он почиње да се залаже за свој народ, иако је до тада био ватрени поборник социјализма. Сматра да је практични социјализам створен само да "Срби буду туђа мишица и да од својих лешева направе ћуприју, преко које други треба да пређу". Он своје животне токове усмерава ка народу, нарочито ка средњем сталежу, најмногобројнијем носиоцу једне нације. Буди се у њему радикал, а са њим и радикализам у Војводини. Залагао се за буђење људске свести, ширење просвете и науке, образовање и занатство, за слободу вероисповести. Јаша Томић је био следбеник идеја Светозара Марковића и као радикалски вођа играо је значајну улогу у политичком животу Срба у Мађарској. Оженио се 1885. године кћерком С. Милетића, па су заједничким снагама уређивали лист "Застава". Децембра 1889. после дуже новинске полемике, која је добила карактер личног обрачуна, Томић убија Мишу Димитријевића, уредника "Браника". Народ је оплакивао Томићеву судбину, а мађарске власти једва су дочекале да га се дочепају и осуде на шест година затвора. За то време његов стваралачки дух не посустаје и он пише велики број песама и приповедака. После затвора предводи Радикалну странку и изграђује нови, такозвани Окучански програм те странке. Поред "Заставе" уређивао је и "Српско коло", покренуо часопис "Жена" и "Земљораднички пријатељ", био сарадник у многим листовима, писао је брошуре, политичке расправе, историјске радове, као и поменуте књижевне радове.

За време балканских ратова 1912-1913., као извештач "Заставе" обилазио је српска бојишта и био са српском војском. Пишући о биткама, страхотама и победама, он велича српског јунака и сматра да Србе спасава њихов култ и историја, оживотворени богатом традицијом.

На самом почетку Првог светског рата, чим је Аустро-Угарска објавила мобилизацију Томић је изведен пред ратни суд, осуђен на шест месеци затвора, а затим је интерниран. Тиме су мађарске власти покушале да обезглаве српски живаљ, али Јаша иде енергично својим путем, па је 1918. на великом народном збору у Новом Саду изабран за председника Српског народног одбора. Исте године на великој народној скупштини Баната, Барање и Бачке, његов сан се остварује и он проглашава отцепљење тих крајева од Угарске и њихово сједињавање са Србијом. Изабран је и за посланика Уставотворне скупштине, али није учествовао у њеном раду, јер је болест почела да слама то тело неуништивог духа.

Умро је у Новом Саду 9. октобра 1922. године, али је у својим радовима, и данас актуелним, остао да живи, као и многобројни српски бесмртници.

Као хуманиста и патриота, он је свој живот посветио народу, нарочито оном средњем сталежу, носиоцу судбине. Сматрао је да прошлост мора бити света за све и нит се не сме прекидати, а историја створена као таква, мора се писати не због прошлости, него због будућности. Неизвесна будућност је обично црња и зато је треба обасјати прошлосту. Наша прошлост је богата и поносна и о томе треба писати, јер то храни наш дух и даје правац одавно изграђеном путу.

Прочитавши "Историју српског народа" од С. Станојевића, Јаша Томић није могао да остане равнодушан, сматрајући да није урађена на научној основи, да нема ни тематику, ни концепцију, ни широке погледе на догађаје, па је зато написао критику. Иако смо мали народ, он мисли да имамо право на признање позитивних квалитета. Не треба ићи за сумњивим песимистичким идејама, не треба штуро приказивати историјске догађаје и личности. Историчар треба да буде и политичар и научник и књижевник. Морају се објаснити узроци и околности историјских догађаја, као што и историјске личности треба описивати, образлажући објективно њихове поступке.

Излишно је говорити о његовој критици, јер након читања свако ће донети свој суд, а Јаша Томић саветује:

*Тада сенку њину прати,
Истину ћеш упознати,
Тад се позна, јесу л' збиља
Усправљени, часни, фини,
Ил' им сенка показује,
да се вуку по прашина.*

Редакција

I.

Можда ће читаоци опростити, ако се не сетим тачно дана, али знам да је било 1908. године. Те године, а онога дана што га се више не сећам, брзојавили су другови Ст. Станојевића његовим пријатељима у Нови Сад ово: "Станоје написао историју српског народа. Књига је објављена огласом, а написана је на савременој и скроз научној основи. Овде, у научним круговима, највећа сензација и радост".

А и ко се не би радовао?! Савремена књига, написана на чисто научној основи. Па још историја српског народа.

У оно време били су већ познати радови Рентгена, Арениуса, Ле Бела и других, а нарочито радови Вилхелма Оствалда. Оствалд, који је добио за своје радове Нобелову награду, изазвао је читаву револуцију у науци. Порушио је силне преграде између хемије и физике и створио од те две науке једну.

Истина, овај преврат настао је на пољу природних наука. Али добро каже Оствалд, да велики проналасци у природним наукама изазивају за кратко време обрт у филозофији и целокупном знанству. И он нам је изнео на основу своје "енергетике" нове погледе на свет, па и на културну историју.

Ми, који смо изашли из школе још пре 30 година, гледамо данас небројене научне рушевине. Много што шта, о чему су нас учили да су то вечни, непроменљиви природни закони, данас су само још заблуде. Чак и они, који су пре неколико година изашли из великих школа, треба данас поново да уче.

Где су данас непроменљиви елементи, на којима се оснивала читава хемија? Нема их! Где је атом, то најмање округло тело, које никојим начином не може даље да се парча? Данас је познато, да атом није округлао. Томз је измерио величину атома и нашао, да је скоро 2 хиљаде пута мањи, но што су до сад рачунали. Атоми радијума су врло сложени и распрскавају се на хиљаду комада, и уз то мењају форму.

И где је тело?! Где је материја, како смо је ми учили? Нема је! Мајер је научно утврдио, да има тела, која немају тежине. Светлост, електрицитет, топлота, немају тежине. Данас има само супстанција. Све што не може из ничега постати и што не може никада нестати, то је супстанција, снага, или како је Оствалд назива, енергија. Енергије се стално мењају, трансформирају. И од промене енергије, од промене њених својстава, њених прилика зависе све промене, сви догађаји, па и материја, у колико може још бити говора о материји.

Задаћа човечанства према природи у томе је, да човек сурову енергију коју налази у природи преобрази у такве форме, које

одговарају његовим животним потребама. Човек уме на природне догађаје тако да упливише, да ти догађаји служе његовим потребама. Само власт човека у томе је ограничена, то зависи од напретка његовог, од културе његове.

Енергију налази човек у своме телу, а та снага је производ хране. Налазе енергију у сунцу, у производима сунца, угљену и т.д. И човекова енергија, човечји рад може да се преобрази у топлоту, светлост, електрицитет, хемијске ефекте.

Први културни рад човеков почео је употребом алата. Све што се догађа, догађа се на основу промене, трансформације енергије. У своме културном раду употребљује човек своју енергију или енергију коју налази у природи. Ништа на свету се не може догодити, а да у томе нема удела енергија у разним формама. И наш живот се састоји у сталној промени енергије у нашем телу. Кад то престане, наступа смрт.

Нит намеравам, нит могу овако збијено да изнесем погледе Оствалда на културну историју. Хоћу само да напоменем ове његове мисли: Све науке, па и историја, узимају све више и више особине природних наука. Метод природних наука - експерименталан метод - осваја све већма земљиште и у историјским и у правним наукама. Обе те науке морају се сматрати као помоћне науке социјологије (друштвене науке), као израз душе човечанства, а душа човечанства потпада исто тако природњачком испитивању, као душа појединца.

Дакле, ово је било ново, модерно схватање историје већ онда, кад је стигао онај телеграм из Београда. Мало је рано да Станојевић примени та начела на српску историју. Али "он има талента". Па и у Новом Саду, нарочито међу ученим пријатељима његовим, наступи радост и сензација.

Мало затим стигао је и оглас. Позив на претплату. И у том огласу писало је заиста реч по реч ово: "Ово ће бити прва књига о прошлости нашег народа, која је написана на чисто научној основи, са широким погледима на догађаје".

А затим је речено ово: "Из нарочитих, оправданих узрока ова се књига неће пуштати у књижевни промет, нити ће се ван претплате икоме продавати, јер ће се штампати у онолико примерака, колико се буде претплатника јавило у одређеном року". И још је било у огласу, да ће књига бити штампана на хартији, која је рађена у једној од првих чешких фабрика искључиво за ову књигу. И да ће књига бити штампана новим словима, која су за ту књигу и опет нарочито поручена.

После тог огласа, биће да се мало умалила радосна сензација и одушевљење. Прави научењаци су скромни и не разуму се тако у рекламама. Управо не дозвољавају такву рекламу. Кад чује

човек бубањ великог добошара и нехотице помишља да ће ускоро бити какав циркус.

После дужег времена изашла је књига. И ја мислим да су и они, који су ма и најмање очекивали од ње, добили много мање но што су очекивали. Каква савремена историја, која је написана на чисто научним основама?! Какви широки погледи на догађаје? Ни после оне велике рекламе не замерам Станојевићу што није написао историју на Оствалдовим начелима. Било би рано. Али бар да је написао историју на оној научној основи, како су писали историју многи и многи, макар пре 30 и 40 година. Макар. Али је Ст. Станојевић написао "Историју српског народа" на оној основи, на којој је основи написао своју историју пелопонеске војне грчки историчар Тукидид. А он је живео 400 година - пре Христа. Он је творац такозване прагматичне историје, а историја Станојевићева писана је на тој основи.

Ја нисам ово рекао, па да метнем тачку и завршим. Него ћу и доказати. Ми смо после онолике рекламе добили једну сасвим несавремену историју српског народа. А против такве историје треба да се најодлучније оградимо.

Наши су књижевници потрошили веома много мастила и хартије, доказујући нашем ратару, занатлији и трговцу, како су несавремени и да тако није могуће живети и напредовати. Наш ратар, са малим изузетком, обрађује земљу застарелим алатима; начин његовог рада заостао је. Код нашег ратара још је пуно онога, што је пољопривредна наука одбацила; он не води рачуна о оном што је искуство утврдило. Наш је ратар не са много година, него са много десетина година заостао. Није на висини пољопривредне науке. Не корача упоредо са својим временом. А све ово замерам са малим изузетком и нашим занатлијама и трговцима.

Не испитујем: Да ли то под нашим приликама може да буде друкчије? Не испитујем: Шта ми радимо да буде друкчије? Не испитујем: Шта ради држава, друштво, књижевност, да помогне? Истичем само то, да тражимо од ратара, занатлије, трговца, да не заостају, да буду напредни, да стоје на висини науке, да иду упоредо са временом својим. Ко не иде напред, други га обиђу. Ко не корача упоредо са науком, тај пропада у борби за опстанак.

Но наши ратари, занатлије, трговци, имали би много више права да нашој књижевности пребацују оно, што наша књижевност пребацује њима. Наша књижевност, у целини својој, са малим изузетком, није савремена. Не стоји на висини науке, не корача са духом времена. А то се мора много више замерити књижевнику, но ратару.

Уосталом, и наш ратар и занатлија и трговац ако и не пишу књиге, они су то јасно и гласно замерили нашој књижевности.

Они врло слабо читају књиге. А што не читају и не воле да читају, у многome је криво то, што та књижевност није савремена. Не пружа народу оно, што би наш народ с правом могао да тражи од ње.

Наши су књижевници подметали народу већином труло за здраво. Са разним хвалисавим критикама и препорукама, обмањивали су свет и убили му вољу да чита.

Знате ли шта су то трустови? То су кумпаније богаташа из једне струке, који су закупили све производе, који иду у њихову струку, па онда продају народу рђаву и скупу робу по вољи. Има и код нас књижевних трустова, који су се направили свемоћни, не даду никоме напред, а сами чине којешта. И знате ли шта је то недозвољена реклама, лажљива препорука? То је она хвалисава препорука, која обмањује свет и узима му новац из џепа. У Америци се боре против трговачких трустова и хоће да их униште законом. А против трговачких лажљивих реклама, имамо чак и ми у Угарској закон. И за чудо, да се нико није сетио, да тражи законите заштите против књижевних трустова и недозвољене рекламе, јер све то неизмерно шкоди нашој и иначе слабој књижевности.

Станојевићева историја српског народа је скроз несавремена књига; заостала у свему, а протуривана уз велике бубњеve и зурле. Та је књига данас врхунац несавремености; она може служити за углед: Како не треба писати историју.

Све што сам рекао, важи и за прво и за друго издање. Бадава је писац употребио у другом издању атлас од В. Марковића. Бадава је употребио дијаграме по мислима М. Миланковића. Бадава му је Н. Вулић прочитао I. главу и учинио неке исправке. Бадава му је још једном прегледао IX. главу Мих. Гавриловић, а XII. главу Слободан Јовановић. Бадава су многи у II. издању чинили исправке и допуне. Бадава им се у поговору II. издања писац захваљује на томе. Све бадава, кад је сам писац потпуно осакатио крој. Шта ће ту да помогне боље пришивено дугме или исправка на постави?

Не ваља концепција, не ваља композиција, не ваља и много друго.

II.

Ко прочита Станојевићеву историју српског народа, види скоро на свакој страни битке и ратове, види борбу властеле са владарима, види како расте и опада српска држава, види како је нападају и како напада.

Кад човек дође до краја, оставља незадовољно књигу из руке. Долази му као да је био у лудој кући. Све што се тамо догађа, не разуме. Не схвата: шта је кретало наше старе, да иду тим путевима, којима су ишли? И шта је кретало друге народе око њих? Јесу ли они сви скупа радили онако, што им је случајно пало на памет да раде? Је ли оно била воља појединаца? И да ли су могли радити и друкчије да су хтели?

Писац нам показује историју као морску површину. Некада огромна водена маса уступа натраг, час се ваља напред. Некада је површина глатка и светла, некада плава, час зеленкаста и тавна. Некад се ситне капљице тихо љуљускају, некада као да стотину ђавола уђе у њих, запене, искачу из корита и дивљим бесом хоће под облак.

Одведите некога на море, ко никад није видео мора и никад није слушао о њему. И покажите му све промене. И не говорите му о ветровима и свему другом што утиче на "расположај" мора. И он ће питати сама себе, кад нема другог да му растумачи: Је су ли капљице сишле с ума? Што им то долази воља да пене, бесне и да се опет смирују?

Ко прочита Станојевићеву историју, постаје исто тако незадовољан и радознао. Шта креће оне људске капљице? Да ли и њима владају закони, као што владају целом природом: сунцем и месецом, ветром и морем, птицом у зраку, рибом у води и мравом на земљи? Или је зар човек изузетак? Може ли он што год хоће и како год хоће? Или: је ли његов живот и живот народа и човечанства везан за природне законе, као и живот оне планете, која јури безграничним простором.

Из Станојевићеве историје не дознајемо то. А још је из Ранкеа учио Станојевићев учитељ Иларион Руварац, да не треба писати само: "Шта је било, него и како је што постало". Али овде узаман тражимо то.

Код Станојевића дознајемо, како је био Доситеј Обрадовић, који је први истакао, "да треба писати народним језиком". И како је цар Душан постигао много више, но што су се краљ Урош и краљ Милутин могли надати.

Све је то лепо! Читамо и знамо. Писац нам тумачи карактер цара Душана, он нам из способности и душе његове тумачи рад његов. Он нам износи политику краља Твртка и савњаје је са по-

литиком цара Душана. Моралише и даје поуке. Он хоће да нам даје оно што нам даје прагматичка историја. (А како је и то дао, иде на други лист).

Али ми се чини, да би на измаку прве десетине двадесетог века и ми имали права да питамо и да чујемо о цару Душану нешто више. На пример како је могао у оном времену да постане онакав цар у српском народу? Да постане и остане и онако ради? И је ли цар Душан створио своје време, или је то време створило њега? И би ли могао у оном времену радити друкчије да је хтео? И да српска мајка није родила Доситеја, би ли наша књижевност и данас још писала словено-српским језиком? Или је можда у оно време "силом друштвених закона" морала књижевност српска да почне писати народним језиком, јер је то изазвала потреба, јер је то изазвао велики интерес оног дела народа српског, који је био у пливнији, и који је морао напред, да не пропадне.

Ви из Станојевићеве историје не можете да сазнате: ни зашто су Срби оставили стару постојбину и шта их је донело на Балкан, и не видите зашто је баш Зета почела на почетку да води српска племена, и тако редом и до краја не видите ништа.

Био старац и баба, па је старац хтео ово, а баба оно и - позавади су се. После су се измирили и после опет позавади. Немојте да будете као тај старац и баба, јер то није лепо. Отприлике по овом старинском, "старословенском" калупу писана је историја српскога народа од Станоја Станојевића.

А међутим науке нису заковане ексером на капијама универзитета. Свака наука мења се током времена, њена задаћа постаје шира, пространија, често сасвим друга. То се догодило и са историјом у необично великој мери. Но има људи, о којима је још Христос казао, да имају очи а не виде, и имају уши, а не чују. Такви ће по великој милости Божјој још моћи у царство небеско, али не могу, ни по каквој милости својих пријатеља књижевника ући у царство науке.

У поговору своје књиге вели Ст. Станојевић ово: "Овде је у ствари приказана само *политичка* историја српска. *Културну* историју српског народа израдићу можда временом ..."

Дакле, као што видите, за Станојевића има још и данас две историје. Има политичка историја и има културна историја. А он, Станојевић написао је само политичку историју српског народа. Културну ће можда доцније.

А зар се према данашњем стању науке може одвојити политичка историја од културне? Видимо да може, али то не би смело бити. Оно што се догађа у држави, то је потпуно испреплетано са културним стањем народа и његовим целокупним приликама. То није воља појединих људи, која излази из њихових страсти и врлина, него то стоји у вези са целокупним друштвеним развојем, економским и свим другим приликама. Зато политичку историју без културне не можемо никако разумети.

Да наведемо само један једини пример из данашњих дана. Познато је, шта се недавно догодило на биралиштима Угарске, под владом грофа Куена Хедерварија. Министара има са разним врлинама, страстима и пороцима, али питам: Зар би било у Енглеској на изборима могуће оно, што се недавно догађало на изборима у Угарској? Целокупне културне, друштвене и политичке прилике у енглеској онемогућавају и помисао на такво што. Услед целокупних прилика које постоје у Енглеској, тамо владар и министар не могу ни да мисле а камо ли да раде онако, како сме и може н. пр. да мисли и ради данас један министар у Угарској.

Историјски догађаји излазе из целокупног развоја једног народа. Ту имају утицаја и економске прилике и вера и уметност и друштво и околина и све.

Ко хоће да тражи *узроке историјским догађајима*, не може их наћи у вољи и у души појединаца, него ће их наћи у души и карактеру целине. Зато се историја све мање бави појединцима, а све више масама. А као што је појединац чедо свога времена и своје околине, и нико не постаје онакав какав хоће, него какав мора да буде, тако је то у још јачој мери са масама, народима и човечанством. Нама владају закони, којих се отрести не можемо. Јесте ли посматрали дрво, које је у склопу? Оно тежи, да изађе изнад кровова на слободни зрак. Тако и народи у извесном добу свога развоја безусловно теже на море, што је сасвим природно. Ни један врабац не падне с дрвета без узрока, а камо ли се крећу, подижу и гину народи а да у томе нема природна узрока.

А она такозвана политичка историја не тражи узрочну везу између рада народа и природних закона. Зато је и неразумљива. Она може да каже шта се догодило, али не може да каже: зашто се то догодило? Осим да је то тако хтео: Урош или Милутин, Твртко или Душан.

Ако се историја може разумети онако, како ју је написао Станоје Станојевић, зашто он онда говори, да ће написати можда још нарочито и културну историју српског народа? Она је онда потпуно излишна. А како се политичка историја не може разумети без културне, нашто је онда млатио празну сламу, напастовао

нас са неразумљивом, па дакле и са непотребном и некорисном књигом?!

Мени је познато, да на пр. и Лампрехт и Готхајн и други деле још увек историју на политичку и културну, али то не доказује ништа друго, до ли то, да и Немци имају својих Станоја Станојевића.

Не велим ја, да је савремена, генетичка историја пронашла све законе и све узрочне везе догађаја. Она је у зачетку. Бекл у својој "Историји цивилизације у Енглеској" хоће све да сведе на умни развитак. А Карл Маркс и Кауцки налазе, да од економских прилика (нарочито од начина производње) зависи све друго. Економске прилике утичу на веру, морал, политику, цивилизацију. Ма колико да ови други правци изгледају супротни, мора се признати, да сви ти споменути фактори упливишу један на другог и стоје у међусобној вези.

Но у томе се данас сложила савремена наука, да са народима, државама и човечанством владају закони и да наш развитак зависи од тих закона. Јест, то се може с правом рећи. А ништа не мења ствар што још увек има неколико књижевника професора, који су заостали за две хиљаде и неколико стотина година и не могу да се макну од Тукидида и Полибиоса.

Па кад се савремена наука сложила у томе, да људским друштвом, народима и државама владају закони, онда је дужност савременог историчара, да ради у том правцу. Не чини ништа што историја није пронашла све те законе. Која је наука испитала све и дошла до краја? Ниједна.

Видели смо, шта се недавно догодило у физици и хемији, а оне су природне науке првог реда. Оно што су носиле на застави својој као цимер, порушила су нова испитивања. И ово што савремена историја признаје данас као истину, врло је могуће да ће у току времена да падне. Али то не чини ништа. Тим се путем иде према напретку. Док не прођемо тај пут, не можемо даље.

Дужност је сваког књижевника, да у духу свога времена ради и стоји на висини савремене науке. Више он не може. Кад то учини, извршио је своју дужност. Шта ће после тога бити, то је друга ствар.

Не може нико да пребаци цару Душану, што није увео право општег, тајног и једнаког гласања, ни Њутну што није пронашао електрику, или што наш Раић није узео у рачун и социологију, кад она у оно време није ни постојала као наука. Али се с правом може рећи, да је Раићева историја у оно време кад је писана, била много, али много савременија, но што је у наше време савремена Станојевићева историја српског народа.

III.

Да се политичка историја не може никако разумети без културне историје, може се сваки врло лако уверити. Нека само узме у руке Станојевићеву историју српског народа.

Но морам признати, да је и Станојевићева политичка историја врло мршава. Нема ни кука ни бока. Нема онога, чега имају друге политичке историје. А кад већ неће да зарони на дно догађаја, и кад већ строго дели политику од културе, бар да му политичка историја није онако неисказано празна.

Како је потпуно немогуће узети иоле озбиљно Станојевићеву историју, и колико је та историја празна, навешћу само неке примере.

Не српска политичка историја, него макар и врашка историја дужна је да изнесе: Какву су веру веровали наши претци у прастара времена. Та забога, ако ни због чега другог, а оно бар стога, што је то занимљиво, бар толико занимљиво, колико год нам потање описују борбу два брата око престола.

Али, разуме се, ово питање има и иначе дубоког значаја. Та наша стара вера испреплетена је са животом наших предака, они су кроз дуге векове стварали ту веру, и та је вера стварала њих. У тој су вери били некадањи обичаји нашега народа, погледи његови на свет, филозофија његова. У тој вери су били стари закони. С том вером је био срашћен не само верски, него и цео душевни, политички па и економски живот наших старих.

У Станојевићеву историју наћићете спомена о тој старој вери, н. пр. онда, када се она хвата у коштац са хришћанством, али ни једном једином речи писац нам не износи начела те вере. Нема чак ни тога, да је то била многобожачка вера. Заиста: мало - мало.

У Станојевићеву историју спомињу се на многим местима Богомили. Има, како је богомилска јерес потресала из темеља поједине српске покрајине, а нарочито Босну. Богомили кадшто за господаре, збацују владара, против њих зове Немања државни сабор, против њих воде годинама крсташке ратове до истребљења, и писац нас ипак не поучава: каква је била та богомилска "јерес", каква су јој била начела и каква јој је била организација. Не зато да тражи можда генетичке узроке тој великој и значајној појави у српској историји. Он није истакао себи ту цел. Ама валда је могао тек толико претпоставити од својих читалаца, да кад им на 20 места говори о Богомилима, да ће тим читаоцима ваљда тек морати пасти на памет: Па ко су забога били ти Богомили?

О богомилској јереси вели на 92. страни једино ово: "Проста и јасна у својим принципима, који су имали много комунистичких

и анархистичких примеса, богомилска се јерес у ово доба раширила јако и у Рашкој и у Босни". Јесте, богомилска вера била је јасна, али није јасна онеме коме кажу само то, да је у њој било много социјалистичких и анархистичких подлога. Из тога нико не може бити паметан.

О ширењу хришћанства међу Србима, говори писац на два три места по неколико реди. Прича, како су (по прилици у IX. веку) долазили у српске земље хришћански мисионари, прво из Рима, па онда из Византије, да тамо проповедају нову веру. И прича, како су неки пристајали уз њих из уверења, неки што је то било нешто ново, неки из рачуна. Али је маса бранила старе традиције, и сматрала хришћанство као знамење ропства.

Још и у XII. веку не иде са хришћанством како треба. А писац нам то тумачи с тим: "Јер о српске земље и превласт у њима од увек се борила римска и цариградска црква, а хришћанство је у ово доба још увек, можда баш због тога или бар и с тога, код Срба било врло слабо утврђено".

Не, не, зацело није због тога. Да је писац изнео пред читаоце, како је било онда са хришћанством, читаоци би и сами, без његовог тумачења видели у чему је ствар. Хришћанство у оно доба није излазило пред Србе као чисто верско питање. Нова вера, коју су ширили из Рима и Цариграда, била је испреплетана са новим редом, и то са новим економским и политичким редом. Филозофија оног хришћанства била је - ропство. Прве присталице хришћанства, живели су у заједници имања, а власти су их се плашиле, те их прикивале о крст и бацале у воду. Но после неколико векова преобразили су вука у јагње. Они, који су међу Србима ширили хришћанство, нису причали о једнакости, о братству, о милосрђу. Него су причали страдање, а награда за страдање је на оном свету. А на овом свету треба бити покоран, треба у првом реду поштовати и световне и црквене власти, јер је свака власт од бога. Зато су то хришћанство и ширили у српском народу - од горе. Властели српској годила је нова култура и нови ред, јер је она под тим новим редом постајала силна, моћна и богата. Сјајно материјално стање римских и византијских великана бљеснуло јој је у очи.

Са старом српском вером био је везан стари српски економски и политички ред. Србин у старој својој постојбини није научио да буде на земљи спахијски роб и да даје кулук, и да му одсецају уши и нос. Он је имао своје задруге, своје поротне судове, а имао је гласа, када се што закључивало или се бирали главари. По новоме, бајаги хришћанском реду, владар је постајао не по вољи народа, него "по милости божијој", а по милости божијој постајала су и сва ситнија господа, јер је свака власт од бога.

Какво верско питање? Оно је било само на површини. На дну тога питања ухватио се у коштац стари и нови економски ред. На једној страни борило се старо српско задругарство, а на другој страни економско ропство - феудализам. На једној страни борио се стари српски демократизам, а на другој страни: самовласт светских и црквених великана.

Ово је језгро спора. Само је то језгро било увијено с једне стране у стару српску многобожачку веру, а с друге стране у испачено хришћанство.

И кад је стара српска вера, стари српски ред почео да поклеца, тада се јавља богомилство. Јавља се као протест против феудализма, као протест противу новог реда.

Такозвана борба између старе српске вере и хришћанства била је ужасна и трајала је вековима. Маса српског народа није хтела да пристане на ропство, него се очајно борила против тога, и зато није могла тако дуго да постане српска држава. Хрвати су много брже створили државу, јер су лакше пристали на нови ред. Кад је српска самостална држава постала, Хрватска је већ била и - прошла. Види се дакле: шта су били узроци онеме трењу. То није, што је Србин проклет, па није могао да се сложи, него што није хтео у својој кући да буде роб.

У српској држави на Балкану налазимо промењено стање и промењени ред. Али какав? Станојевић нам каже, да је државна организација била изведена на феудалном систему. И како је властела тежила да дође до што већег утецаја у државним пословима и како су поједини великаши имали читаве области у којима су владали. То је све.

Но оно, што је у оном времену владало у Рашкој, није увек био чист феудални систем. Било је често, као што се назире и из пишчевих речи, у једној држави две владе и две управе, тако рећи две суверене власти.

Не може се форма државне организације од постанка српске државе па до Косова, обележити у неколико реди. А питање о државној организацији тек спада у "политичку историју".

Писац оцењује Уроша, Милутина и Душана, те по свему изгледа, да је њихов рад био самосталан. Али би друкче било, да је он говорио о саборима. Он спомиње узгред само толико, како је за време сукоба са Босном одржао Душан сабор у Скопљу, који је саставио и објавио законик (1349. године), па како је после пет година сабор у Серезу допунио закон од 1349. године.

Закони су доношени на саборима још под Урошем и Милутином, али писац о том не спомиње. Он не спомиње, каква су сила били ти сабори у оно време. Ми знамо, да је само под Душаном било 10 сабора, на којима је било заступљено велико свештенство

и властела. Сабори су доносили законе, решавали земљишна и верска питања, бирали су архиепископе, а што је најглавније, налазимо сабора, који су закључивали о рату и миру. Ово је можда највеће право сабора. Ово највише скучава владареву власт. Српски сабори у средњем веку били су већи господари, него што су данас многи сабори у такозваним уставним државама. Очувало се било оно начело, које су Срби донели на Балкан: Ништа о народу без народа. Само је маса народа робовала, а место народа истакли су се племићи и свештенство. Плећство је у средњовековној српској држави могло казати, што су у Чешкој говорили под Јагелонима: "Ти си наш краљ, а ми смо твоји господари".

Треба прочитати само члан 129. и 171. Душановог законика. По 129. члану, војводе имају царску власт и само они суде у војсци "и нико други". А по члану 171.: "Кад би се догодило да цар напише писмо или наредбу у љутњи или по љубави и милости, па би та наредба била у супротности са законом, судије се неће обзирати на ту царску наредбу, него ће судити по закону и како је право.

Да је Душанова власт била иоле неограничена, не би дозволио да оваке одредбе улазе у закон...

Није никако могуће разумети догађаје у старој српској држави, кад се ни најпотребније не каже о државном склопу њеном. Но може ли човек замислити, да неко напише историју српског народа, и да не каже баш ни једном једином речи: Како је кроз векове живео онај бедан ратар у старој српској држави? Може ли бити, да у српској историји не каже ни једну једину реч о животу највећег дела народа српског? Ст. Станојевић је покушао и то, па може. Он нигде не спомиње и не тумачи: Ко су то били себри, меропси, отроци, они отроци, који су били робови, везани за земљу, које су могли продавати, а једино им је право било да их не смеју давати девојкама у мираз. Кад нема о том ни спомена, не може бити ни речи о томе, како је упливисала та угњетавана снага на развитак државних послова?

И онда још нешто. Кроз целу књигу највише је речи о ратовима и превратима. Ратује властела између себе, ратује против краља, ратују сви заједно против Византије, Угарске, Бугарске, свега и свакога, а нема ни на једном једином месту: Како је изгледала у оно доба српска војска. Кад говори о Турцима, писац описује њихову војску и војну организацију. (Страна 157.) Али о српској војсци ни речи. Нема ништа о баштинској војсци, коју је давала властела, нема ништа о најамницима, а ни о пограничној војсци, која је уживала царске земље, проније. Питање војне организације било је тесно везано и са питањем земљишног поседа.

Кад су наши стари дошли на Балкан, морали су према новим приликама и новим непријатељима да промену и своју војну организацију. Тешко је било да се бори цео народ. Требао је неко и радити. Дугогодишњи, стални, непрекидни ратови с поља, нису пријатељи слободи изнутра. У сталним ратовима се развијају јунаци, великани, господа. Ту се тражи дисциплина, послушност. И ово је много помогло што су старе слободе наших предака и њихове економске установе дотучене сред оне спољне опасности.

Ја ћу о многим овим питањима говорити доцније. Сад хоћу да нагласим само то, како нисам читао ни једну српску историју, која би била овако шута и празна, као што је Станојевићева историја.

IV.

У поговору (I. и II. издања) писац приказује себе у бенгалској светлости, са лаворовим венцем на челу. Каже: ".... У мојој Историји приказана је прошлост нашег народа на новој основи, сасвим друкче, но што је то до сад учињено". Па онде вели: "Целокупно схваћање наше прошлости друкчије је у мојој Историји, но ма у којој другој". И онда нас позива, да не жалимо труда, него да упоредимо његову историју са историјом М. Вукичевића, па ће се видети, какво је његово схваћање и приказивање.

Ст. Станојевић не цени "лажну скромност". Он на неколико страна неколико пута уверава, да је бољи од свију других, или да је бар његова историја боља, почињући од Раићеве, па дажд до Вукичевићеве. Нарочито је усео на речи: концепција и композиција, па их јаше по пољу равноте, као да се држи сасвим чврсто у седлу. Али не види, како су му ноге испале из узенгија, испустио је узде из руке и држи се за гриву.

Концепција и композиција! То је ђогат за бољег јунака. Добар јахач никад се не хвали.

Признајем, да читалац не би требао да налази овакве разговоре у иоле озбиљној критици. Али ћете допустити, да се онолика нескромност пишчева не може ћутке отрпети. То самохвалисање је толико одвратно, да се мора жигосати. Не сме се дозволити, да се у предговоре и поговоре у нашој књижевности увуче тако одурно вашарско разметање.

О композицији биће речи на другом месту, а сада да видимо мало концепцију. Да видимо то хваљено "схваћање и приказивање".

Концепција захтева, да писац схвати и прикаже сваку поједину чињеницу у свези са развитком догађаја. Он нам не сме износити ниједан чин, ни један догађај као да је без оца и мајке, и

као да је с неба пао. Ништа не може да буде засебно, одвојено од историјског развика, већ мора да буде у узрочној вези с тим. Колико ја могу да видим, ја ту концепцију у Станојевићевој књизи обично - не видим. Она је местимице слаба. А врло често пролази писац поред чињеница, које га често моле да их веже, он се сатира преко њих, а опет их не види, но иде даље.

Да разгледамо мало. Био Доситеј Обрадовић... Родио се у времену, кад су сви писали словено-српским језиком. О њему каже писац ово: "Доситеј Обрадовић је први тачно и прецизно истакао, да треба писати простим народним језиком, јер се само на тај начин просвета и књижевност може унети у све слојеве". Говори даље, како су "конзервативни елементи, у првом реду јерархија", били скроз противни. Али су, вели, с друге стране, "прихватили паметне идеје Доситијеве" "особито средњи staleж", и то "у првом реду трговци и занатлије". Доситејева мисао је победила. Народни језик је освајао, јер су вели писац: "Практичне и трезвене идеје Доситијеве освојиле биле већ све боље умове".

Ево ово је језгро приче о културном преображају српског народа.

Заиста, красна концепција! Такво схваћање и излагање могло би поднети за седмошколца, и то седмошколца, који је имао врло рђавог професора из српске историје.

Молим вас, да припазите само на ово: Практичне и трезвене и паметне "идеје Доситијеве" освојиле су. Њих је прихватио *средњи staleж*. Дакле - долази до победе *начело Доситијево*.

А шта мислите: Шта би било, да је те практичне, трезвене и паметне идеје ширио неко раније? Та и за раније доба нису биле баш непознате мисли, да је језик носилац културе, и да народну културу може да шири само народни језик. Јесте, али у ранијем добу није било *средњег staleжа*, о коме писац вели, да је прихватио Доситејеве мисли.

Веза између *средњег staleжа* и народног језика, народне културе, сасвим је друга, но што писац налази. Доситеј не би учиinio ништа, да није поникао у народу *средњи staleж*. А *средњи staleж*, чим је поникао, он би изазвао, морао би изазвати књижевност на народном језику. Изазвао би то и без Доситеја. Сваки политички преврат (револуција) кад сазре у народу нађе себи представнике, а и културни преврат, чим га изазове потреба, нађе своје апостоле.

Да размотримо само овај културни преврат.

Култура *средњег века* није била "на народним основама". Народ је био роб. И све што је било народно, па и језик његов, није имало угледа. Властела и црквени великодостојници имали су за себе други језик. Мађари н. пр. латински, Немци у Аустрији и дру-

гим немачким покрајинама канцеларијски немачки језик, који је био немачком народу исто толико неразумљив, као и латински. Уз то су властеле и црквени великодостојници употребљавали у књижевности француски и сваки други језик, само не народни. Код нас је овладао црквено-словенски, па онда словено-српски језик. Наша је књижевност таворила на том језику, хрватска књижевност на латинском језику.

Црквена и световна господа хтели су да буду и у књижевности сами и одељени од народа. И шта ће робу књига? И шта ће роб са књигом? А није било добро, штавише, било је опасно по ту госпoду, ако се народу отворе очи.

И то је тако трајало, док није поникао *средњи staleж*. Јер и поред оног ропства није било могуће а да народ не коракне. Развиле су се вароши и постадоше средишта малог економског па и културног напретка. Тамо није допирала власт спахија. Тамо су одлазили многи и многи, који су хтели да се отресу зависног положаја и осећали у себи снаге. То су била као нека кандидоца у тавној ноћи.

Но дешавало се још нешто. Државе су према властели и црквеним великанима постајале све моћније. Оне су шириле своју власт и моћ и круг рада, па им је требало све више и више чиновника. Већ су смишљале и извађале другу војену организацију, државну војску, која не зависи од властеле. Зато је требало новаца, много новаца. А властела и црквена добра нису плаћала порезу. Зато су државне власти прегле да унапреде *средњи staleж*, који је почео да се развија. То није било из слободоумља, него из рачуна.

Тако се полако дизао *средњи staleж*, и што је већма јачао, тим је већма осећао потребу културе. Без културе није могао напред. *Економски и сви други животни интереси средњег staleжа захтевали су културу*, а та се култура могла ширити једино на народном језику.

У оно доба, када су државе дошле на тај ступањ развика, сваки је народ нашао свога Доситеја, па га је нашао и морао наћи и српски народ.

Код Срба се могао појавити Доситеј само у аустријској царевини. Јер је само тамо било *средњег staleжа*. Код Срба, који су били под Турском, није се могао појавити. Тамо није било још прилике за то. Да се и појавио, не би продро. Угинуо би још на почетку, као она ластва која сувише рано крене.

У човечанству има много ластва, које испредњаче пре времена, и то су баш оне снажније, то су баш оне које имају поуздања, али се не могу борити против студени, против времена, и те не цвркућу под нашим прозорима. Многе обично гину, а да их и не

сагледамо. То су те ласте, које не чине пролеће, јер долазе у невреме.

Наш српски народ био је у ондашњој Аустрији међу првим народима, који је добио свог Доситеја. То је било стога, што смо ми Срби имали сразмерно врло јак средњи staleж, који је уз то у великој мери био свестан своје народности.

То је у вези с једне стране и са материјалним приликама нашег народа. Наш народ није био свуда спахијски роб. Од својих економских привилегија могао је где-где да очува што-шта, а јак део нашег народа, онај у војеној граници, живео је у задругама и био очуван економски. Ту се онда лакше развио и јак средњи staleж.

С друге стране је наш средњи staleж, као и цео народ наш, имао јако развијену народну свест. И томе су много допринеле наше привилегије, које је наш народ уговорио. Нека су наши народно-црквени сабори били ма како ретки, ма како скучени, они су били представник српског народа. И нека су нам привилегије ма како изигравали, народ се стално бранио, борио се, да му привилегије не газе, јер је у тим привилегијама био програм народа српског, било оно без чега он није могао живети, нити осигурати будућност своју. Дакле, наша народно-црквена аутономија, која је била увек угњетавана, али никад покошена, и борба око ње, много је припомогла да наша народна свест буде много буднија, но код многих других народа Аустрије.

Средњи staleж, који је изашао из економски доста јаког народа, и (бар за оно време) из народа, у коме је народна свест била будна, тај средњи staleж морао је да тражи народну културу. Узмите Доситејев животопис. Он га је написао сам. И ви нећете ни где наићи, како се Доситеј спремао да поведе борбу за српски језик у књижевности. Нема о томе ни речи. Он је написао своје прво "сочиненије" оним истим словено-српским језиком, којим су писали сви.

Тада излази пред њега девојка, свештеникова кћи, и тражи, да јој тај свој састав преведе на разумљиви народни језик. Ја сам већ рекао једном приликом: Кроз уста те девојке проговорио је народ српски. Те се Доситејеве белешке преписују, иду из руке у руку, и Доситеју је тек тада морало бити сасвим јасно: Шта је оно, без чега се народ културно развијати не може. Дете се заплакало и мајка га се сетила.

Доситеј се одазвао животној потреби народа српског, потреби средњег staleжа, који се staleж спремао да стане на чело народа. Зато је Доситеј и нашао тако одушевљене пријатеље и помагаче у том staleжу.

Све ово, дабогме, не потиरे важност Доситејеву. Он је био у сваком погледу велики човек. Мали људи не могу никад да иду на челу народног покрета, кад дође време каквом преображају.

У оваком правцу треба схватити везу између Доситеја са културним развитком и средњим staleжом. Онако, како то Станојевић износи, потпуно је ненаучно.

У Станојевићевој историји можете прочитати, како је н.пр. Растко Немањић (св. Сава) одбегао у манастир. Та се легенда може прочитати и у свима минејима и житијима светих. Но врло је лако увидети, због чега је Немања послао свога сина Растка у манастир. Доцнији догађаји показују то сасвим јасно.

У Станојевићевој историји има, кад Бодин није могао да продре у драчку област, (јер је била јако утврђена), он се решио да предузме напад из Рашке према Косову. И вели: "Овим планом Бодин је дао правац српском ширењу и српској политици за неколико векова". Видите ли "Бодинов план?" Тај план и што је то Бодину пало на памет, дало је правац српској политици кроз неколико векова.

Како се може и сме тако говорити у "научној књизи?" Да оно Бодину није пало на памет, зар се српска снага не би кретала према Косову?! Тамо је било не само плодно, него је тамо био стратегијски кључ, ако и не целог Балкана, а оно великог дела Балкана. Све су прилике гурале српску државу према Косову, то је био природни правац њен. Да то није било тако, не би то могао остати вековни правац српске политике. Није дакле "Бодинов план" дао правац српском ширењу и правац српској политици за неколико векова, него је то била историјска - нужда. Природни правац српске политике, природни правац српског народа створио је тај план и у Бодиновој глави и у главама оних, који су радили са Бодином.

Еј, концепцијо, концепцијо!

V.

Има у историји Ст. Станојевића нетачности, о којима мислим, да их није написао писац, него његова пристрасност. Отимам се од те мисли, али узалуд. Да је у Станојевићевој историји заиста много пристрасности, сведочи ми и то, што у поговору своје књиге готово страсно уверава читаоце, како је он - непристрасан. - Кад у некој соби много каде и пале тамјан, не бива без узрока. И баш то буди сумњу, као да мало раније нису били тамо чисти послови.

Писац говори о својој непристрасности и каже, како је његова историја писана са дубоком жељом, "да се у њој каже у сва-

ком погледу истина, само истина и цела истина". На другом месту говори, како је увек био далеко од тога да афектира лажну скромност, али није никад ударао патент ни на своју памет, па наставља: "У овом случају мени је лако бити објективан, јер сматрам, да је ова историја према задатку, који има да изврши, опште дело"... И још вели: "Мени је међутим мило, што могу констатовати, да ми ни у једној, ни у неповољној оцени није пребачено, да сам пристрасан".

Писац у поговору своје књиге не истиче само своју непристрасност. Споменуо сам већ, да је он био кадар да напише и то, како је његова историја боља од ма које друге српске историје. Уз то унапред запушава свакоме уста. Истиче у II. издању, да је у књизи "свака реч мерена", да је често ради једне речи или једног израза, или једног податка правио "читаве студије". Још додаје: "Ништа није непотребно или без разлога казано", и уверава, да и тамо где изгледа, да је казана проста или случајна фраза, све је основано на фактима и на документима, и да се напоследку свака реч, свака реченица може доказати или бар оправдати" и т.д.

Да је у истини све тако, онда би заиста вредило, да све те врлине Станојевићеве историје и њеног писца уђу у историју српског народа. Само, дабогме, то би требало други да унесу у историју, а не да уноси сам писац о себи. Но овако му је на сваки начин - сигурније.

Писац је потпуно свестан, шта је урадио, кад је испевао себи славопој у књизи српске историје. Он говори о једној критици, која се појавила у I. издању његове историје, па вели: Под ту је критику "био стављен потпис некога Јована Б. Јовановића". Каже да неће са њим да расправља, јер му је мали, па онда завршује: "За њега (Јована Б. Јовановића) је усталом и сувише почастито што је и поменут на овом месту". Та да, у књизи српске историје!

Но кад је већ писац у историју српског народа унео и себе, и онолико занимљивости о себи, мора бити дозвољено и критичару да се заустави и на тој појави. Ово је и иначе потребно, јер стоји у вези са пристрасношћу онога, који нам је написао историју српског народа "на новој основи", у којој је целовито схваћање и приказивање друкчије, но у ма којој другој српској историји.

Вредно је испитати: Како може Станојевић овако да пише, јер то нит иде лако, нити може свако.

Ст. Станојевић био је одмах после Јована Радонића можда најмилији Руварчев ђак. Радонић, Станојевић, Каменко Суботић, Тихомир Остојић, то је Руварчева елитгарда, којој је он наменио да препороди историју српску.

А Руварац је познат. Он се у младости својој одушевљавао за ону критичку гарду, која се искупила била око Ранкеа. Са оду-

шевљењем посматрао је, како доказују, да су кривотворени протоколи читавих црквених сабора и силни други документи. Па тек генеалогски ред франачких владара! У тим табелама било је набројено око 60 владара франачких земаља, који су владали пре Клодвиг I. Све је било тачно поређено. Овај је владао овде, онај онде, овај од те и те, до те и те године. Па се испоставило, да је све скаска, све измишљено ... Критичка немачка школа оборила је све то и много друго.

Но Руварац није попримао од свог учитеља Ранкеа ни једну врлину, која је красила Ранкеа. Руварца је обухватила једна једина страст, да покаже шта може критичка школа и код Срба. И он поче да чисти. Почистио је Милоша и Марка, али већ, пардон, Марка није могао. Почистио је све косовске јунаке, почистио све оне, који су у Црној Гори стајали на челу управе до новијег времена, а кога баш није могао да почисти, за тог је доказао најмање то, да је швиндлер и заврнут. И изашло је напоследку то, да је цела наша досадања историја велики швиндл, обмана и цео народ наш ако не швиндлер, а оно бар Цинцарин и Циганин.

Но, разуме се, није лако тако безобзирно чистити. За то треба велике научне непристрасности. Треба се отрести свију народних вековних заблуда и предрасуда при критичком испитивању. Треба се испети на велику висину, на коју не допире прашина и смрад са улице, него ћарлија чист и свеж зрак науке.

То је, видите, оно, што је заошћало Руварчеве ученике. Не може свака шуша да се уздигне на висину критичке историје. И не може сваки да скресне народу у очи истину. А ко то све може, на колена пред њим. А ако заслепљене шовинисте и не падну на колена, није ни штета, од њих се и не може тражити боље, али ће зато пасти на колена други просвећенији векови и савршенији нараштаји.

Са својим болесним фанатизмом улио је Руварац у душу својих ученика те мисли. И је ли чудо, што су сви они постали уображени, сујетни и самохвалисави до крајних граница? И не само што су уобразили себи да само они вреде, него је њихова болест и у томе, што су уобразили, да сви други скупа не вреде ништа. Попели су се на тако велику висину објективне критике, да се под њиховим ногама изгубио цео свет, а они виде једино још - сваки самога себе.

За Станојевића говоре н.пр., са доста оправдања, да је он био тврдо уверен, да се краљ Петар не може крунисати, ако он не уђе у онај одбор, који ће саставити церемоније. Јер је он, бајаги, најбоље проучио стари ред крунисања српских владара, а тај је ред био сличан са византијским редом.

Напоследку, можда је и свако уображен у своје способности. А без сумње највише они, који би на то имали најмање права. Ако то тако излази из природне слабости људске, шта ћемо! Али бар сваки има толико скромности, да се не хвали сам, но чека да га други хвале.

У нас има доста књижевних котерија. Не везује их књижевно начело, него личне везе. Ти један другог хвале. Али су Руварчеви ђаци дошли дотле, да они не требају никога, код њих свак себе сам хвали, и то тако хвали, како га ни најбољи пријатељ не би могао похвалити.

Са тим самохвалисањем иде руку под руку и нека сугестија, под коју хоће Руварчеви ученици да вргну читаоца. Један вас уверава, управо хоће да вам сугерира: Концепција и композиција у овој књизи, то је добро и тачно! - Чујте и почујте: Овде је промишљена свака реч! Ради једног израза прављене су читаве студије! - Онај други вели у свом предговору: Само пакост и непријатељство моћи ће да ми не призна то и то. - Е, па дед сад! Замерите што, ако смете.

Но све је то сићушно. Главно је зло, што Руварац није примио од Ранкеа велика начела историје, него је примио само то, како треба тражити длаке по историји. Ако пронађете коју погрешну годину, или чак дан, то је највећа слава. Ако ког народног јунака почисти из историје: Хе, Србине брате, шта ту кажеш? Ако кога баш не може да почисти, није ни то мала заслуга, ако може да изнесе како је био швиндлер и заврнут. Ову Руварчеву једностраност, која је прешла била у болест, најбоље осведочава то што није био кадар да изнесе ивер из српске историје, који би био светао.

У тој једностраности однеговао је Руварац своје ученике. Критички метод - и не даље. То је једини бог, и друге богове осим тог једног да не познајеш и да им се не молиш. И то је узрок: Зашто су Руварчеви ученици у својим списима без иоле свежијих мисли. Руварац им је дао само метод, а не начела. У оно доба, када је Руварац требао да учи своје ученике полету, када је требао у њих да улива одушевљење, када је требао да им усађује у срце велика историјска начела, он је то пропустио. Није могао да даде својим ученицима оно, чега није имао ни сам. А оно се време више не враћа. Прошло је. Онај назадни, мрзовољни, болесни калуђер хтео је да његови ученици буду вечито око њега, па им је онда, кад их је требао учити да лете, скрхао обе ноге. Зато их видите где шантуцају по историји, и не могу да се исправе. Зато је онај један и заостао две хиљаде и три стотине година иза свог доба. Чим хоће да се макне, држи га Руварчева сен за капут. Зато је и испала историја Станојевићева онаква каква је.

Као што видите, све што год бива, није случајно. Има и ова историја узрочне везе, и може се свести под чист и јасан психолошки закон.

А како је са онима, који траже длаке по историји? То је врло потребна ствар, али то се не може радити једнострано, нити то могу да изнесу једнострано људи. Ено, како је било на западу. Кад је критичка школа почела да чисти, она је чистила тако фанатички, тако слепо, да је са ђубретом почистила и многу скупоцену ствар. После су морали да дођу други, да довлаче с ђубришта оно, што је једнострана критичка школа почистила.

А то је зло и код нас у највећој мери. Кад се брат Србин једаред заврне и то својски заврне, ко је тај ко га може одврнути?

У стварима, где је Руварац у питању, стоји ствар овако: Руварчеви ђаци нису се ухватили само за голо начело. Њих је осоколио и одушевио и успех њиховог учитеља. Све оно што је Руварац "утврдио и доказао" и почистио из српске историје, то је њима светиња. У тим питањима нема потребне непристрасности. Ту се у непристрасност умешао и пијетет према учитељу. И Станојевић је и у својој историји српског народа показао, да према ономе што је Руварац утврдио, престаје код њега сваки критички метод.

Прећи ћу на ту ствар, па и на друго, што показује пристрасност пишчеву. Овде сам се мало дуже задржао и на пишчевој личности, али држим, да је било потребно. Била ми је дужност да покажем: Како је могла да постане овака Станојевићева историја српског народа и како је могао да постане такав поговор, а све то у вези - са развитком догађаја. Да сам просто написао: Има један писац, који овако и овако мисли, то не би било довољно. Јер потребно је знати и то: - Зашто он тако мисли и тако пише?!

VI.

"У овом случају, (кад пишем историју српског народа) мени је лако бити објективан, јер сматрам, да је ова историја, према задатку који треба да изврши опште дело..."

Овако узвикује у поговору своје историје Ст. Станојевић. Та да! Каква му је голема невоља, да на пр. улепшава или оцрњује рад рашког жупана Вукана?! Каква му је голема невоља, да држи страну једноме или другоме Немањином сину, када се они отимају о престо?

Ја и не велим, да је њему у оваквим питањима тешко, да буде непристрасан. Али, када се тиче његовог учитеља Руварца, када се тиче оних "историјских истина", које је Руварац утврдио и "заковао" у српској историји, онда њему није лако да буде непристрасан. И није непристрасан!

Познато је, да је Руварац читавим деловима српског народа покушао да узме њихову историју. Србима из Угарске и Хрватске и Славоније и Црној Гори. Каже: Ми Срби из Угарске и Хрватске и Славоније нисмо се доселили под уговором, него смо - добегли. А у Црној Гори, у XVI. и XVII. веку, није било црногорске државе, него су била само племена црногорска, подложена и Турцима и Млечанима.

Таман добро дошло онима на западу!

У новије време развила се на западу нова врста историје. Њу није створила наука, него власници. Њихова сила, њихов утицај и њихов новац нашао је чувене професоре универзитета, који су почели да деле људе и народе на две врсте. Има људи и има надљуди. Ти надљуди не могу се мерити истом мером као обични људи. Морал је тих надљуди друкчији; њихово властољубље је оправдано. Њима треба дати пута. Обични људи су извршили своју задаћу, кад су из бедне средине своје истурили на површину надљуде. То је филозофија власника, то је наука која треба да скрши демократију. Читава људска борба, читав рад човечанства нема друге цели, него да неколицина буде сретна.

То је филозофија за унутарњу политику. За спољну, освајачку политику, имају своју нарочиту теорију. Ту деле народе истом мером као људе и надљуде. Има изабраних народа. Такозваних историјских народа (*Geschichtliche Nationen*). Ти су створени да владају и господаре. А има народа другог реда (*Minden wärtige Nationen*) и ти су, разуме се, зато на свету, да могу историјски народи над ким владати. И вук кад је хтео да прождере овцу, нашао је оправдања. Како не би таквог оправдања нашли силници и индустријалци и меркантилци оних "историјских народа"! Онај вук, који је одрастао у шуми и није похађао универзитет, био је отворенији: Нећу да и други пије воду, где је ја пијем, и да ми је мути. Господа са универзитета кажу: Ко ти је крив, што си од лошијег теста и ниси историјски народ? - Сваки век је имао своје оправдање за ропство. Кад је пронађена Америка, и Шпанија завладала појединим деловима, било је "корисно" да се заведе тамо ропство. И онда су калуђери нашли оправдања: - У Светом Писму нема, да тамо има људи. Дакле, они Црнци нису људи, те их је слободно изједначити с марвом.

Има што јаче и од "власничке историје". Тек ће будућност показати, које су "историјске нације". Историја нам је показала многе народе, који су непознати, из мрака ушли у историју, и показала нам је народе, који су се скршили и распали баш онда, кад је изгледало да су на врхунцу моћи. И ја сам најмање зато, да кривотворимо историју своју и да је улепшавамо. Али зашто да је ружимо? И докле ћемо већ да трпимо, да се на том пољу размећу

људи, код којих је велика само самоуображеност њихова, и који као муха без главе, и не знајући шта раде, неоправдано, пристрасно доприносе да од нас граде "народ без историје".

Неће то одлучити. Али када ме напада мој противник, па ја могу и истим оружјем да се браним и да га и тим оружјем ударим посред лица, што да не урадим и то?!

Реч је и о оном најстрашнијем догађају, који је задесио народ српски. Турска сила. Наш географски положај био је тако несретан, да је турска сила морала прећи преко српских земаља. Разуме се, није могла да нападне немачке земље, које јој нису биле на домаку. Не српске земље, него цео Балкан био је слаб, да ту силу задржи. Она се просула до под зидине Беча. Подлећи тој сили није било стидно. Отпор српских земаља био је дуг и силан. Истина, племство је подлегло. Но то је била срећа. "Префињена култура" и богатство развраћује, ствара мекушце и дегенерише. Са српског народа отпало је оно, што је било најтрухлије, и народ је тиме само добио, а није изгубио.

Средиште српских земаља, које је најтеже притисла сила освајача, хајдукује, и кад се јави згода буну се. Али је на крајевима друкчије. У каменим брдима Црне Горе пониче мала, али снажна српска држава, а један део народа српског преноси ратни логор у Аустрију.

На муци се познају јунаци. Животна снага једног народа цени се, како претуркује преко главе црне прилике. То његово држање излази из прошлости његове и пружа јемства за будућност. Руварац хоће српском народу да узме и омаловажи прошлост. Тиме му крши и наду на будућност. Он види у Црној Гори робове, у Аустрији - бегунце.

О Црној Гори биће речи. А сада је потребно, да тачно утврдимо тежње и политику оног дела нашег народа, који се после Косова селио у тадању Аустрију. (Односно у Угарску и Хрватску и Славонију).

Наш народ није побегао испод турског јарма у Аустрију, да избегне борбу, па да се потчини спахијама и католичкој цркви, и робује им, само да спасе главу. То треба утврдити. Наш народ је дошао под изричном жељом да се бори и даље против Турака. Дошао под уговором. И уговорио је (кад се узме оно време у рачун) врло широку аутономију. Да остане у заједници, да има своју територију, да га воде у борбу његове вође, да му суде његови суплеменици, да не буде робље спахијско, ни роб на земљи католичких манастира. Уговорио је, да може очувати веру и све његове народносне особине. Да може остати као народ. Па напослетку и то, да се може вратити у стару домовину своју, када се та домовина

очисти од Турака. То су данас неоспорне, потпуно доказане чињенице.

А како представља Станојевић у својој историји ту ствар? У духу Руварчевом. А где и мора бар што да призна, то чини половно. Процеди нешто кроз зубе, као да би одмах морао умрети ако каже чисту, отворену истину.

Кад је утрнула српска деспотовина у српским земљама, Срби су умели да је обнове у Угарској. Угарска је знала, да ће сад Турци напред, и да је на њу ред. Та заједничка невоља била је основ погодбе. И српска деспотовина трајала је, док је и у Угарској не прегазише Турци. Деспот Јован потписивао се: "Милостију божијеју деспот Јован".

Срби су у деспотовини имали своје одређено земљиште, имали широку аутономију и живели својим народним животом. Станојевић у својој историји вели ово: "Само је једна династија одржала била нешто власти и после пропасти српских држава. Потомци деспота Ђурђа Бранковића добили су, после пропасти деспотовине, од угарских краљева у јужној Угарској, на граници према Турцима, засебну територију, где су чували границу од турских нападаја".

Дакле, "чували границу" од турских нападаја. И потомци српских деспота **добили су** нешто власти од угарских краљева. Народ се ту и не спомиње. - Ја држим: Већма се онај напор српски, у оном ужасном часу, не може омаловажити.

Затим говори писац о сеобама у XVI. и XVII. веку. И вели: "Како у Турској није било земљишта за ту борбу, они (Срби) су се **склањали** у Угарску". Па онда описује опустеле крајеве тадање Аустрије и вели: "Свуда је ту било пуно пустих крајева, опустелих због турских пљачкања, и свуда су се *ту бежећи испред турског зулума*, или својевољно, или по позиву, насељавали Срби да раде земљу и да се бију с Турцима". Даље говори, како су Срби **"избегли"** из своје отаџбине, јер су хтели сигурнији живот.

Говори о томе, како се дотадање становништво са имања хрватских великаша разбегло. Па вели: "...Хрватски великаши су се договарали и преговарали са Србима о условима, под којима ће они прећи и населити се". Видите ли, како му стоји реч у грлу и не може да је каже. "Склањали су се", "бегали су", "избегли су", то не престано понавља. А где је реч о *погодби*, о *уговору*, тамо је стискао зубе и вели: "Договарали су се и преговарали о условима". И то говори о преговорима и договорима са хрватским спахијама. А с њима су Срби најмање преговарали. То нека исправи писац. Срби су преговарали са заступницима државне власти и увек им је био услов, да на земљи, где се населе, буду своји господари и не мора-

ју давати спахијама десетак нити им кулучити, нити потпадати под њихову власт.

А како нам приказује писац велику сеобу под патријархом Арсеном?

Кад је аустријска војска, у рату с Турцима, продрла у Стару Србију, Срби су устали на оружје и помагали је. Кад је једно одељење аустријске војске потучено на Качанику (јануара 1690. године), поче се цела аустријска војска повлачити. И сад наставља овако: "Патријарх Арсеније и српски прваци, који су устали на оружје, нашли су се сад у врло тешком положају. Дочекати Турке значило је изложити се сигурној пропасти, јер су се они и сувише били заложили за Аустрију и сувише компромитовали борбом против Турака. С тога патријарх Арсеније покупи у патријаршији све драгоцености, па се са доста калуђера и народних првака и са много, већином *имућног* народа,¹ који се бојао турске освете, почео повлачити за аустријском војском па преко Новог Пазара и Студенице дође до Београда. Калуђери и народ који нису хтели *бежати* него су остали на свом огњишту, били су побијени" и т.д.

Дакле, право *бегство*. А шта ћемо са привилегијом од 6. априла 1690. године? Зар тај *позив* није издан на основу погодбе? Зар та погађања нису трајала годинама? То се јасно види из друге привилегије од 21. августа 1690. године. И писац признаје, да су Срби са патријархом Арсеном застали под Београдом. И каже: С тога су српски прваци у јуну 1690. године послали из Београда у Беч Исаију Ђаковића, са својим захтевима. Одговор на те захтеве била је Леополдова повеља од 21. августа 1690. год. у којој су Србима дате велике повластице".

Не! У привилегији од 21. августа 1690. године има само једна велика повластица: - избор митрополита. И тамо је реч једино о црквеној аутономији. То је оно, што су Срби још нарочито тражили. У првој привилегији, у оном позиву, није то било довољно истакнуто. Иначе су све друге велике повластице биле у оној првој привилегији, у оном првом позиву од 6. априла 1690. године. Тамо је било право на избор војводе. Тамо је била ујамчена политичка самоуправа, тамо економске повластице. Тамо је била ујемчена и верска самосталност, али укратко, уопште, па се учинило патријарху Арсенију и народу да није довољно истакнута верска страна. А њима је било познато, шта су радили у последње време у Аустрији са нашим црквеним поглавицама. Слали су их у Рим, да се поклоне папи.

Право на избор војводе и право на избор патријарха и све друго, били су српски захтеви. То је био програм српског народа у оном времену. И тај је њихов програм усвојен. Оно је био одговор.

¹ У првом издању нема она реч: *имућног* (народа).

Друга страна је пристала на тај уговор, јер јој је било у интересу да осигура Србе и њихову помоћ.

Ко би посматрао само форму тог уговора, а не и све друго, тај би зар могао и посумњати, да је то уговор. У оном уговору нема изрично, да је тако уговорено између представника народа српског и цара Леополда. Но тадањи закони и привилегије имају форму краљевског ручног писма, рескрипта. Све је излив - царске милости. Пре но што је изашла друга привилегија, зна се тачно: Ко је ишао у Беч да преговара и шта су Срби тражили. И кад је Беч пристао на то, изашла је друга привилегија, разуме се, као излив - царске милости. Срби су се задовољили том формом, јер ни су могли да траже још друго јемство од царске речи и царева потписа...

Да су Срби прелазили и прешли на основу уговора, и шта значе привилегије цара Леополда, о томе морам да кажем још неколико речи.

Морам! Јер се тиче историјске основе једног дела српског народа. Тиче се: Је ли најглавнији део Срба у аустро-угарску монархију добегао или је дошао под уговором?

VII.

Било је за време велико-издајничке парнице 1909. године. У загребачкој судници доказивао је државни тужилац Акурти, како у Хрватској и Славонији, до пре 20 и 30 година, није било Срба. Те такозване Србе створили су агитатори, које је најмила и платила Србија.

И долазили су хрватски сведоци, огромном већином ратари. И један по један прилазио је крсту и заклињао се богом живим и да му бог помогне, како говори истину. А сви су говорили, да у Хрватској и Славонији до пре кратког времена није било Срба и није се знало за Србе, све док није овај или онај крчмар, или трговац, или свештеник, или учитељ дошао у село.

Као што се види: У загребачкој судници хтели су да реше једно научно, историјско питање са заклетим сведоцима, ратарима. После тих заклетих сведока, дошао је славни суд, да гласа, па да онда већином гласова реши: Је ли било до пре 20 или 30 година Срба у Хрватској и Славонији, или су Србе тамо створили плаћени агенти Србије?

У томе добу изашла је књижица од дра Алексе Ивића: "Сеоба Срба у Хрватску и Славонију. Прилог испитивања српске прошлости током 16. и 17. века".

Ова је књижица изашла у згодан час. Као да се свака страна њена смејала у лице оним заклетим сведоцима, и ономе што се

спремало. Писац је у тој књизи покупио растурену грађу о сеоби Срба у 16. и 17. веку, а има много новог о нашим сеобама, што је писац нашао у бечкој дворској архиви.

Писац се у тој књизи не препире, не извлачи никакве опште закључке, он је просто изнео на основу званичних докумената историјску грађу о сеоби Срба у Хрватску и Славонију током 16. и 17. века. Но из те грађе не види се само то, кад су се Срби населили у Хрватску и Славонију. Из те грађе излази јасно и несумњиво, да су се оне силне сеобе догађале на основу погодбе. Моје је тврдо уверење, да она грађа, коју је изнео Ивић у својој књижици, потпуно и коначно решава питање: Јесмо ли ми бегали овамо испред турског мача или смо се селили под погодбом?

Ивић не расправља то питање, не говори о њему ни речи, али говори она грађа, коју је изнео. И ако је било некога, ко из велике сеобе под патријархом Арсенијем није могао да дође на чисто, како смо се селили, томе су морале да се отворе очи кад је прочитао ону скупочену грађу.

Ивићева књига изашла је после првог издања Станојевићеве историје. Али је изашла годину дана и више, пре другог издања. Станојевић је читао ту књигу, бар је у другом издању његове историје забележена у библиографији и та књига. (На страни 225.)

И покрај свега тога, Станојевић остаје упоран и понавља и у другом издању своје историје оно исто о сеоби Срба, што је навео већ у првом издању. И ја заиста не могу друкче то да назовем, до ли упорност.

Из оне грађе што ју је изнео Ивић дознајемо, да су аустријске власти кроз цео 16. и 17. век, па и раније, стално преговарале са пограничним Србима, да населе опустелу границу према Турцима. Староседеоци беху се од ужаса турског разбегли. Читаве жупаније беху пусте. Само између Уне и Купе било је око 70 разорених градова. А вредност српских мишица и српских хајдука познавали су добро у Аустрији.

Са аустријске стране водили су преговоре врховни заповедници пограничних генералата, надвојвода, који је становао у Грацу и ратни савет. Са Српске стране водили су преговоре: ратари, кнезови и хајдуци.

Сеобе нису бивале велике, али честе. Некад се преселило и до 5 стотина душа, некад и мање. Године 1511. преселило се 12 породица, али у тих 12 породица било је 50 пушака, и превели су собом 2500 комада марве.

Сеобе су биле под разним приликама. Некад је било уговорено, да аустријска војска упадне преко границе и тиме олакша досељеницима прелаз. Некад су они сами прешли са породицама

и малом. Али у свакој појединој прилици Срби уговарају. У години 1596. долазе 12 кнезова из поунског краја као изасланици.

Срби су увек хтели да знају унапред: Где ће се населити? И увек су тражили, да им унапред утврде права њихова. Нарочито: Како ће се издржавати и како ће се поступати с њима у сваком погледу? Некад су вођени преговори и писмено, и забележено је, да су Срби при тим преговорима употребљавали ћирилицу.

Заповедници генералата склапали су уговоре у име надвојводе и цара. Било је уговорено и обећано, да ће им те привилегије потврдити и цар, чим се доселе.

Срби, који су се доселили 1597. године, били су незадовољни. Преселили су се близу 2000 душа. Има њихова молба надвојводи Фердинанду, у којој наглашују, да су прешли према претходном уговору и да им је барон Херберштајн (врховни заповедник славонске границе) зајамчио, да ником неће бити подложени осим војној власти граничарској. За службу властели или католичким великодостојницима они неће ништа да знају.

Сачувано је писмо барона Херберштајна ратном савету из 1598. године, да изда привилегије неким насељеним Србима, онакве исте, какве су други добијали.

У оно време, 1598. године именован је Драгун за војводу српског. Њему је дата власт над свима Србима у Славонији, а седиште му је било у Иванићу.

Кад су прелазили Срби из околине Слатине, под харамбашом Драгићем из Кусоња, Херберштајн је пристао на њихове услове и предао им је пре сеобе декрет надвојводин, у ком надвојвода усваја захтеве српске и обриче, да ће им издати сам цар привилегије чим се преселе.

Хоћу да забележим и овај случај. Усорчани Срби послаше своје изасланике да преговарају. То је било 1642. године. Али је ратни савет одбио њихове услове, јер су му изгледали претерани и тада од сеобе не би ништа. (Зар оваке прилике могу да се обележе као бегство?! Нису им се допали услови, па су остали.)

Хрватска властела и католички бискупи хтели су да им Срби кулуче и дају десетак и да престане српски привилегисан положај. Криво је било и бановима, јер је њихова власт према Србима била никаква. И сви су се они тужили цару и саборима, да се српске повластице укину.

Кад је било опасно, и кад су Србе хтели потчинити хрватској властели, дигли су Срби буну у Ровишту 1623. године. Тамо се искупише, дигосе три прста у вис и заклеше се, да ће пре изгинути него се покорити католичким поповима и властели. Послали су и изасланика цару. Вест о овој побуни дође и Турцима до ушију, и они поруче, да ће дати Србима веће слободе но што им Аустрија

даје, само ако се врате натраг. Напоследку гроф Траутмансдорф умири Србе, али их онда нису смели дирати.

Познато је да су се огулински Хрвати побунили 1640. године, што Срби уживају изнимни положај.

Била је и друга буна српска у Ровишту, 1658. године. Заповедник славонске границе издао је налог да граничари морају радити и вршити друге послове, као и сви спахијски поданици. Немци и Хрвати покоре се наредби, но Срби се узбуне, одрекну послушност и пошљу изасланство цару. Но значајно је, да нису тражили само своја права, него су тражили, *да се оне привилегије, које су они добили, прошире на све Србе између Дунава и Саве без разлике, дакле и на староседеоце.*

Треба забележити, да су Срби добили и оно, што су стално тражили а то је, да им према уговору изда цар привилегије. Цар Фердинанд издао је 15. новембра 1627. једну повељу, којом обећава Србима своју заштиту и уверава их о својој наклоности и хвали њихову храброст, и уверава их да ће стојати само под управом оних заповедника, које им он одреди, иначе нико неће имати над њима власти.

Но Срби као да са овим нису били задовољни. И израдили су другу привилегију. Ту је другу привилегију и статуте издао Србима цар Фердинанд 5. октобра 1630. године у Регенсбургу. Том привилегијом подељени су Срби на крижевачки, копривнички и иванички дистрикт. Свако српско село бирало је себи кнеза. Сваки дистрикт великог кнеза (врховног судију) коме је придодано још 8 помоћника. А одређен је и одношај Срба према војеним властима и властели. - Ова привилегија била је основ потоњим привилегијама, које су славонски Срби добили од доцнијих владара.

Да срачунамо! Оно што видимо при прелазу Срба под патријархом Арсенијем, то је продужење оне политике, коју видимо код пограничних Срба кроз читаве векове. Да продуже борбу против Турака на аустријском земљишту. Тамо да им се даде широка верска и политичка самоуправа, а кад се Турска ослободи, да се врате натраг. И ово потоње је изрично наведено у привилегији. То је погодба под којом су се Срби селили. То погађање и та сеоба трају док је трајало оно стање. И свуда они траже исто. Широку политичку аутономију, територију, слободу своје цркве, да буду под својим властима, и да их признају као један јединствени народ са Србима староседеоцима. Траже да се на све Србе распростру привилегије.

То је тражио деспот, то су тражили доцнији српски кнезови, хајдуци, то су тражили ратари. Па то је тражио и онај део народа, који се преселио са патријархом Арсенијем. И зар је могла она ве-

лика маса под патријархом Арсенијем тражити мање, но што су тражиле и уговарале мале гомилице?

И сам онај позив цара Леополда 6. априла 1690. године, преко кога се тако многи сатиру, није усамљен. Позивам се на погодбу између Срба и Херберштајна, кад су поунски Срби изјавили, да ће пристати уз Аустријанце, ако им унапред зајамче права њихова. Тада им је ујамчио захтеве њихове Херберштајн у форми позива, као што је био онај позив цара Леополда. Сличан позив издао је 10. јула 1596. надвојвода Фердинанд, у свом позиву на српски народ у Поуњу. То је све изашло на основу претходне погодбе, као и позив цара Леополда.

Па кад је тако, питам: Имамо ли права тражити од српске па и сваке друге историје, да ове чињенице призна без завијања и увијања?

И имамо ли права тражити, да нам историја призна, како смо се преселили под уговором, и да нисмо дошли као бегунци? Зацело имамо, али то можемо тражити само од непристрасне историје.

Руварац је износио и то, да ако је и било уговора, нема вредности, јер уговор није одржан. Но ако владари према српском народу нису одржавали уговор, зар онда тог уговора није ни било? И зар су Срби зато постали бегунци, што им нису одржали уговор?

Наши стари су имали свести и знања о томе, да они нису бегунци у аустријској држави, већ да су дошли под уговором, и да имају права, која су крвљу икупили. И то им је давало ону надчовечну снагу, да се онако очајно боре за своја народна, верска и човечанска права.

Па нашто чупати и дерати те листове из српске историје и градити од народа бегунца? Нашто омаловажавати борбу наших старих, а узимати и нама у садашњости једно оружје из руке?

Зашто? - Па забога зато, да не потавни Руварчева слава. То је главно, а друго како било.

Руварац је доказивао да су Срби бегунци, он их је душмански исмевао због тога, па зар његов ђак да призна, да то није истина?

И то се онда зове - објективност!

Но доста је већ Руварчева посла. То се већ зове, на срамоту истине, на срамоту Бога и људи, сакатити историју и омаловажавати прошлост народну.

Та је историјска школа припомогла да се убије дух и угаси одушевљење у великом делу омладине наше. Та је школа дала једном делу наше омладине данашњу филозофију његову. Без љубави, без одушевљења према прошлости народа свога, томе делу

омладине право је да буде Хрват, Југословен, што год хоћете. И сутра ће се можда одушевљавати да буде Бугарин. Није ни чудо! Убијте некоме његову прошлост, па сте му загрозили будућност. А ми смо већ дошли на пола пута. Јер шта значи то: не бити само Срби, него "Србин или Хрват", то се најбоље види у Хрватској и Славонији.

Дабогме, није томе само крив Руварац и његови. Народ у коме може да никне, и што је главно да се одржи таква школа, тај се народ већ по мало поболева.

Црви се купе, где је натрухло!

VIII.

Ко прочита шта пише Ст. Станојевић у својој историји о Црној Гори, мора му изаћи пред очи слика мачка, како обилази око вреле каше.

Сиромах, и хтео би и не би. Нигде ни на једном једином месту не каже, да је Црна Гора у XVI. или бар XVII. и XVIII. веку била независна, или да је била држава. А нигде не каже изрично, да то није била. Види се: има нешто што га напред креће. И има нешто што га задржава. Оно што га напред креће биће да је сећање на дужност. А оно што га задржава, то је сен његовог "великог учитеља" Иларијона Руварца.

Станојевић говори о Црној Гори необично мало. Да скупите све што о њој пише, једва би прешло један лист. А и што пише, пише у загонеткама. Кад решите те загонетке, видите да ипак стоји на Руварчевом становишту. Само Руварац каже отворено да Црна Гора у 16. и 17. веку није била држава и није била независна. А Станојевић у својој историји српског народа завија то у крпе и кучине.

Он почиње историју Црне Горе *сто година доцније*. Црта догађаје, који су се збили у српском народу на измаку 16. века и вели: "У то доба падају и први покрети против Турака у Црној Гори"....

На тај начин дознајемо прве вести о Црној Гори. Црна Гора у Станојевићеву историју не улази на врата, него кроз прозор. Управо као да је с неба пала. И изгледа, да је поникла тек на крају 16. века и као да пре тога и није било тога имена.

Затим говори, у неколико реди, о неком покрету у Црној Гори - педесет година доцније. Тај је покрет, вели, изазван под утицајем млетачких повереника. Али одмах додаје, како је "тај покрет био без значаја и већег утецаја".

Кад прелази на 18. век, онда говори, да је у то доба "почела и Црна Гора борбу за слободу и независност, то зацело не значи -

бити слободан и независан. Дакле, у тој форми, као узгред, даје нам писац на знање, да Црна Гора на почетку 18. века није била ни слободна ни независна.

Али одмах затим говори, "да су Црногорци још од 17. века били готово у сталној борби са Турцима". А "Турци су", каже даље, од краја 17. века, осећајући да се борбом црногорских и брдских племена почиње стварати седиште, које може бити опасно по њих, врло често нападали на Црну Гору у намери да је покоре". Дакле, у намери да је покоре! Кога треба још покоравати, тај ваљда тек није зависан! И кад би судили по овим речима, била је Црна Гора у оно доба независна и непокорена.

Па како су испали ти нападаји, којима су Турци хтели да покоре Црну Гору? Писац нас поучава овако: У тој су борби Црногорци истина често били сузбијени, али Турци ипак нису могли постићи трајног успеха". Ово значи: Кад су Црногорци почели да се боре за слободу и независност, били су често сузбијени, али и кад су Турци хтели да покоре Црну Гору, нису могли постићи трајног успеха, те је према томе Црна Гора остала непокорена. Помоз Бог чаршију на обадве стране!

Овако стање Црне Горе личи прилично на онај "црвен барјак од зелене свиле". Ту човек не може да ухвати писца ни за - Руварца, ни за логику. Само из целине ипак провирује Руварчева мантија. На крају тог занимљивог одељка вели писац ово: "У тим ратовима" (у 18. веку) "Црногорци су показали много окретности и јунаштва. Онда су засновани први основи слободне и независне српске државе у Црној Гори". И још дознајемо на крају, да је онда "стално јачала код Црногораца мисао о слободи". Дакле, кад су тек "засновани први основи слободне и независне државе", онда треба још доста дуго чекати. Но кад би хтели ове загонетке и даље да испитујемо, упало би нам у очи ово: Кад су већ у Црној Гори заснивани бар први основи слободне и независне државе, како то, да тек после тога почиње да јача мисао о слободи? Зар та мисао није морала доћи раније?

Све ово натезање пишчево исписано је на 240. страни његове књиге и све је то стрпао писац у само двајестину реди. Ово је ретко опасно место у овој књизи. Просто атентат на памет оних који то читају.

Писац ни доцније не излази из рупе, него нас напослетку поучава, да је на берлинском конгресу 1878. године призната Црној Гори независност и онда је добила територијално повећање. И писац јамачно мисли у себи: Ето вам, кад је Црна Гора постала независна!

Ја сам пре неку годину у својој расправи: "Неродољубива историја" изнео опширно како мислим о независности Црне Горе

и о томе је ли она била држава или су оно била племена. Моје мишљење о томе најмање је променила Станојевићева историја, али не желим да понављам што сам већ једном писао.

Хоћу да нагласим само ово: Оно Станојевићево схватање о зависности Црне Горе и о њеном државном животу, то је турско схватање. Црна Гора стојала је на сасвим другом становишту. Ту сад треба да реши државна наука, нарочито међународно право.

А на основу тог права, није држава зависна или независна по томе да ли је друге државе признају или не признају. Главно је и одлучно: Да ли која држава има својства независне државе или нема? Црна Гора је имала своју територију, своју врховну власт и своју управу. Она је и споља и изнутра радила шта је хтела. Нико јој није заповедао; ником није плаћала данак. Према томе је била независна држава.

Непризнавање тога стања, ма са које стране, не мења ствар. Ако држава, којој се то не допадне, не уме или неће да прибави важности своме протесту, т.ј. не уме или неће да промени фактичко стање, које јој се не допада, онда такав протест не вреди. Или да још јасније кажем, вреди таман онолико, колико онај протест познатог сомборског скупштинара црквене општине, који је стално викао кад се што закључи и уреди: Можете ви радити и закључивати, али ја протестујем, јер се не слажем. Бадава то, кад је све ишло својим редом, као да и није протестовао. Живот држава и народа одређује се према стварним догађајима, па признавао то ко или не признавао.

IX.

Довде сам навео, како је писац био по могућству пристрасан, кад се тиче онога што је утврдио његов учитељ. Навео сам само два примера, али их има и више. И све се то тиче далеке прошлости.

Но писац улази и у садашњост. Он пише своју историју чак до 1910. године. Па како гуди онда, кад не пише о онима, који су умрли пре неколико стотина година? Врашка је та садашњост! Она често растопи објективност и критички метод у главама, као што топло сунце топи снег под ногама.

У тој врашкој садашњости нестао је писцу не само критички метод, него сваки метод и пустио је срцу на вољу. Није као онај научени Шваба, о коме причају да је далеко од сваке политике, и у сред лета седи крај топле фуруне, па рецка, сецка и загледа људе и странке и догађаје око себе, са истом непристрасношћу и равнодушношћу, као бубе и гусенице. Ја не знам, али може бити да има такав Шваба. Само Ст. Станојевић ма колико се хвали,

није као тај Шваба. Он, богме, учествује и сам у политичком метежу. Па ако и није баш фанатичан, он ипак воли и мрзи као девојка од 18 година. Само што не каже као она: Па шта ја могу, кад овог волим, а оног мрзим, него се гради као да је сишао св. Дух на њега, па одиграва апостола непристрасности и придикује начела објективне критике.

Најновија историја, како ју је написао Ст. Станојевић, могла је слободно изостати. Оне много често плитке белешке о појединим догађајима нису ни за рђав недељни лист, а не за историју. Писац спомиње, како је н.пр. краљ Милан склопио тајну конвенцију са Аустро-Угарском 16. јула 1881. године. Износи како је Ристић пао 1880. године јер није хтео да испуни Аустрији дате обавезе у Берлину. Те су ствари широј публици још доста непознате у појединостима. Да их је писац само мало разрадио, многи би догађаји постали многим јаснији. Али да! Зар је он могао изнети Ристића, како долази из Берлина и тражи да Србија уђе у ђумручки савез са Аустро-Угарском?! И шта је наступило између њега и његових пријатеља, који су имали појма шта значи ђумручки савез?

Писац то није могао изнети. Јер он воли Ристића, као што га воле сви српски либерали из Угарске. А Ст. Станојевић је по симпатијама и везама код нас либерал, а кад су либерали прешли у загребачке самосталце, његово је срце, разуме се, уз самосталце. У Србији је сасвим друга ствар. Тамо је он час младорадикал, час старорадикал. То се мења, само је љубав његова према загребачким самосталцима стална. И ту онда, разуме се, оде објективност до врага.

Ево шта вели писац у својој историји о самосталној странци: "После великих демонстрација у Загребу (септембра 1902. године) реорганизована је српска самостална странка у Троједници". Тачка! А не каже ни речи о томе, какве су биле те демонстрације. Не каже, да су те демонстрације биле за време владе Куена Хедерварија, и да су те демонстрације биле наперене против живота и имања Срба.

Но доста то, кад каже, да се после загребачких демонстрација реорганизовала српска самостална странка. И онда вели: "У уверењу, да су интереси српскога и хрватскога народа у опште, а специјално у Троједници, идентични, српска самостална странка почела је одмах енергично радити на измирењу Срба и Хрвата".

Пардон! То је програм радикалне странке. Самостална странка не говори о измирењу и заједничким интересима двају народа (српскога и хрватскога). Она заступа јединство народа српског и хрватског.

Да је писац изнео у чему су биле оне септембарске демонстрације у Загребу, па да је само мало промислио, он би већ нашао везу између оних догађаја и нове организације и новог програма у самосталној странци.

Самртан страх српских загребачких политичара има ту доста удела. Станојевић мора да зна из историје, каква је невоља кад *средиште*, центар, није на свом правом месту. А у Троједници је створила *српска* самостална странка на уметнички начин средиште српске политике у Загребу. Кад дођу неприлике, које се догађају и морају догађати, онда се то средиште налази у лавовској чељусти. Јер не само што у Загребу нема српског живља, него ни у далекој околини. Оно мало Срба чиновника, трговаца и политичара у Загребу, који су далеко од снаге српске, стоје под ужасном пресијом. И пристајаће увек и увек - на све. И неће никад казати, да им је ушао страх у кости, него ће говорити да све што раде, само зато раде, што то захтевају интереси српског народа. Оно тако потребно братство и споразум између хрватског и српског народа неће се никад извести, докле год се српско средиште буде налазило у оној мишоловци. Дотле ће увек браћа Хрвати тражити оно, што и данас траже: Да напустимо наше интересе; тражиће капитулацију.

Но разуме се, да се средиште мења и помиче према стварној потреби. И оно ће се променити, јер се вољом или глупости људи не може дуго одржати оно, што је неприродно. Сва је прилика, да ни Београд не може дуго остати средиште српске краљевине, јер је одвише на периферији.

Кад је дошла песница, гроф Куен Хедервари, онда је и српска самостална странка склопила с њим споразум и напустила све дотадање захтеве. Разуме се, чим је самостална странка прогутала грофа Куена и бана Томашића, прогутао их је у слат и Ст. Станојевић, те пише у историји српског народа: "Од то доба (од Куена и Томашића) пошле су у Троједници ствари на боље".

Ова љубав Станојевићева према самосталцима, која са највећом насладом гута Куене и Чавраке, гута их као да су од шећера, та љубав Станојевићева није жалила труда, него је отишла преко 500 година у натраг, да и тамо нађе потпоре за данашњу политику српске самосталне странке у Троједници.

Писац или не зна, или неће да зна, какве су снаге владале у другој половини 14. века, па и пре, Босном и Рашком. Он не зна, зашто се Босна са Рашком није могла да сједини, не зна шта је кретало политику босанског краља Твртка, него је направио од краља Твртка *самосталца*. И кад га је цртао, тешко да није имао на уму Буда или Бањанина...

Каже: "Босна је требала (за време Твртка) да постане српско-хрватска држава... Твртко је ишао за тим, да веже Босну и Рашку у једну државу, а та нова држава **да прихвати у приморју традиције старе хрватске државе**". (Ово сам ја подвукао.) И да би то све Твртко постигао, он је, вели Станојевић, "мислио да може прихватити формално традиције Немањићке државе". (Види стране 146. и 152.)

А?! Видите ли самосталца још из 14. века? И то самосталца на престолу.

Па тај Твртко као да је читао најновији програм самосталне странке у погледу Хрватске и Славоније, Далмације, Босне и Херцеговине. Само је самосталац Твртко у XIV. веку узимао у комбинацију и тадању српску државу. Али су начела истоветна.

Блажено-упокојени краљ Твртко! Бог да му душу прости! Да може макар мало да се подигне из гроба и прочита у историји Ст. Станојевића, шта је он све мислио и шта је он све хтео. Ништа он под Богом није знао о томе, да хоће да оснива српско-хрватску државу, те да је у приморју искрено прихваћена традиција старе хрватске државе, а у Рашкој да прихваћа формално, неискрено, традиције Немањићке државе. О, људи, браћо, шта ћемо још све доживети, дочекати и прочитати!

Него је ваљда већ доста било и о објективности Ст. Станојевића. Није ми ни мало криво што је он самосталац (т.ј. у Троједници самосталац, а у Србији није више самосталац, него старо-радикал, ако се т.ј. за ово две три недеље није опет што променило). Није ми, дакле, криво што је самосталац. Још мање кад то тако ватрено заступа чак и у историји српског народа. Тако и треба! Ја такве волим! Кажи да чује цео свет. Што да се стидимо свог начела и градим се бајаги над странкама! Нашто се клети на објективност, проповедати критичку историју, а овамо бити најобичнији странчар. И докле ће бити: На курјака вика, а лисице једу месо.

Станојевић објективан?! Радонић објективан?! И не знам ко још објективан. Та маните нас све скупа; познајемо се! Него знате шта. Лепо да ћутимо о објективности. Па ко може нека проучи савесно сваку ствар. И нека метне руку на срце, па нека по души, по најбољем знању и памети реши како му изгледа најбоље, *не по њега*, него по народ и општу ствар. И ако тај после ма и страшно заступа ту ствар, манте га. Такви су и постигли што. Веће објективности не тражите, најмање од нас данас.

Нека каже сваки шта има, само нека се не хвали, како је непристрасан. А у другом, мирнијем времену, наћи ће се већ, ко ће написати историју наших дана. И написаће је боље од нас. А

тај се онда, унапред вам кажем, зацело неће клети и хвалити, како је објективан.

Кад преко свију нас порасте трава, онда ће доћи трећи да суде, какав је ко био, па и то: колико је ко био - објективан? Станојевић је то данас најмање у стању.

Х.

Можда сте виђали на равном пољу врану, где седи на каквом цбуну или дрвету, или на узвишеном камену, и нетремице гледа у једну тачку. Тамо, где тако јако упире погледима, у оном грму лежи зец. Ловци знају ову вранину особину, и многе су зецу одерали због тога кожу. Лако је ловцу где има вране, која му показује у коме грму лежи зец.

Лако је и критичару Станојевићеве историје. У тој историји има *поговор*, који узноси разне врлине те књиге. Тај поговор вам је као она врана. На што тај поговор укаже прстом, у томе грму зацело лежи зец. И то критичару, као и оном ловцу, много олакшава посао.

Да видимо, на што је још упро очи онај поговор? У поговору каже писац и ово: "Једна је од најважнијих новина у мојој књизи напореда истовремено приказивање догађаја у целом народу. Ја сматрам да је таки начин излагања прошлости и ако врло тежак, једино тачан. И то је једна важна новина, која је први пут у мојој историји учињена".

И онда вели, како према таквој замисли и таквом плану није било лако извести дело. И "уз то је увек требало стално одржавати размеру у приказивању појединих догађаја у појединим областима и ту наравно у опште и међу собом. Све је то било врло тешко извести". И писац признаје да ту тешкоћу није увек савладао.

Није, није, није! Чак и где је та веза на длану: - Није, није, није!

А треба признати, да би заиста било врло згодно приказати целу српску историју као целину. Било би врло поучно, приказати догађаје у појединим српским земљама у вези, испреплетано једно у друго. И показати како се кроз све те догађаје провлаче закони и услови под којима су се ти догађаји развијали.

Но овака мисао, у овој форми није ни излазила писцу на очи. А само би се у тој форми могла остварити. Но писац није могао ни половно да изведе ту мисао. Није могао ни онако како је замислио. А шапућу му на ухо и зашто. Није могао зато, што је његова историја празна. У његовој историји не достају сви културни елементи. Чак и многи, врло важни политички елементи нису додирнути. Па чиме може макар и лабаво да везује поједине дога-

ђаје у појединим српским земљама? Он нема - узица за то. И мора да се врашки мучио, кад је хтео да изведе ону велику мисао, која ни бољима није испадала за руком.

Писац се нада, да је он у том свом послу у главноме успео, и само, као што "скромно" признаје, није ту тешкоћу "у свему савладао". Та не да он ту тешкоћу није у свему савладао, него је тај његов покушај потпуно банкротирао. И његова историја не само да тим покушајем није ништа добила, него је само изгубила.

Да видимо ту унутарњу везу догађаја у појединим земљама, како ју је успоставио Ст. Станојевић! Говори н.пр. о Рашкој, па онда одједном вели: У то доба отприлике догодило се у Босни то и то. А ти догађаји не стоје ни у каквој узрочној вези. Та то је само хронолошка веза. "У то доба", "У исто доба", "Наскоро после тога", "Међутим", то су те копче које сачињавају "јединствено приказивање" у Станојевићевој историји. А где је он доиста приказао јединство неких догађаја, ту већ није могло бити друкчије. Ту да је сигуром лупао, не би могао разбити везу догађаја међу појединим српским земљама и ту није ништа могао покварити ни Ст. Станојевић.

Ја ћу да вам изнесем: како изгледа Станојевићева историја у том погледу. Није постигла шта је хтела, те цело приказивање изгледа као скакутање по историји с једног предмета на други.

Пре 30 до 40 година излазили су неки немачки романи у свескама, а можда и данас излазе. Немачки народ окрстио је ту врсту романа: "Schauderromane" и "Mursithaten". Ту се прво говори о Елзики и Францики. Па кад су њих двоје пали с тавана, или попили отрова и леже онесвешћени, а престрављени читалац не зна, јесу ли још живи или мртви, онда писац сасвим хладнокрвно вели: Сад ћемо да их мало оставимо, па да видимо, шта се у то доба догодило са Елзикином сестром: Мимиком и њеним Стефиком. И онда прича, како их је његов супарник домамио у шуму, тамо је са два плаћена разбојника ископао две рупе, затрпао их до грла у рупе и оставио. Пиште Мимика и Стефика да се до неба чује, али још нема избавитеља да онуда прође.

И сад смирили писац оставља мало Мимику и њеног Стефику, који су сироти већ премјаукали. Оставља их зато, јер хита да се позабави мало са трећом сестром, Евиком и њеним Ханзиком. А после ће ићи опет да види шта ради "у исто време" Елзика и њен Францика.

Уверен сам, ви мислите да ја претерујем; али верујте није. Изволите само загледати 113., 114. и 115. страну Станојевићеве историје.

На 113. страни говорио је писац како је папа 1221.-1222. године хтео да крене крсташки рат противу богомила у Босни. Па

онда на истој страни наставља: "У Рашкој је, међутим, био краљ Стеван Првовенчани, а наследио га је његов син Радослав". И сад прича писац о борби око престола између Радослава и његовог брата Владислава. Владислав побеђује и буде крунисан. То траје на страни 114. а већ на 115. страни почиње: "У исто доба отприлике, кад је извршена промена на престолу у Рашкој, десила се промена и у Босни". Сад прича како су богомили збацили са престола Кулинова сина Стевана и т.д. И то тако иде даље. Или н.пр. завирите на страну 132. и 133. На 132. страни говори писац о смрти краља Милутина, кога наслеђује његов најстарији син Стеван. Но против Стевана јављају се два такмаца, претендента.

Па онда одмах горе, на страни 133. наставља: "У исти мах беснио је грађански рат и у другој српској држави" (Босни). И сад говори кроз пола стране о приликама у Босни, које немају никакве везе са приликама у Србији (бар писац ни једним словом не тражи и не налази везе) па онда на истој страни опет наставља: "Док се то догађало у Босни успео је Стеван да савлада једног претендента". И у неколико речи износи, како је његов брат Константин погинуо у боју. Па онда на истој страни почиње трећу ствар: "У Бугарској је у исто доба изабран за цара Михајло син Шишманов" и т.д.

Држим да нико жив не може увидети: Каква је корист из оваквог скакутања по историји? Шта ће то цепкање на ситно? Па кад је већ писац почео да говори о отимању о престо у Рашкој, што није свршио ту ствар, него је прекинуо, рекао две-три речи о Босни, па, па онда опет наставио - да каже три-четири реда о Рашкој и почне о Бугарској.

У Станојевићевој историји има доста чега, што је управо опасно по здравље, и то умно здравље читаоца, а држим, да у тој опасности спада и то, како је извео "напореда истовремено приказивање догађаја у целом народу".

И та ствар захвата композицију, с којом се писац толико хвали како је "тачна". Није, није и никако није. Говори, како му је требало одржавати размеру у приказивању појединих догађаја уопште и догађаја у појединим областима. А нема те мере, нема, и опет нема. Да наведем само два примера.

У Станојевићевој историји има 12 одељака. Први је одељак: Балканско Полуострво пре доласка Словена. Други је одељак: Колонизација Словена на Балканском Полуострву. У првом одељку говори кроз о томе шта се догађало на Балканском Полуострву пре но што су дошли Словени. А у другом говори шта се догађало тамо кад су дошли Словени, а има нешто мало о Словенима. По онаком уводу, како га је писац на широко избацио, мислио би човек он хоће да покаже средину у коју улазе Срби, јер ће му то тре-

бати доцније. Ни разговора о томе! Могао је тај огромни увод у српску историју бити слободно четири пута мањи, ако хоћемо по *сразмери*, коју захтева композиција. Него је, знате, Ст. Станојевић највише проучавао Балканско Полуострво и писао о њему две књиге. Прва говори о Балканском Полуострву до VII. века. А друга о колонизацији Словена на Балканском Полуострву. И из тог је готовог материјала писац онако много увода изнео у I. и II. одељку. А о Црној Гори на пример?! Говори на 12 до 14 места о њој, све по неколико реди. Све да скупите, тешко би превалило један лист. То није сразмер ни близу. А кад би тражили тај сразмер, имала би Далмација врло много да каже. Ко би хтео историју Црне Горе да напабирчи и састави из ове књиге, учинило би му се као да тражи изгубљену иглу у рити. Па кад би је нашао, видео би, да нема почетка, него почиње 100 година касније.

Али да! Мал нисам заборавио. Писац нам је најбоље сам доказао: Како изгледа његово једновремено приказивање догађаја у целом народу. Он је после своје историје српског народа издао књигу: *Историја Босне и Херцеговине*. Кад одузмете мало увода и мало завршетак, све оно друго је реч по реч извађено из његове историје српског народа. Па шта онда? Његово је, те је могао онако радити! Та то је баш оно, на шта ја хоћу да укажем прстом. Зло је у томе, што је могао онако радити. Да је он написао историју српског народа из једног кова, да су ту догађаји испреплетани живом везом, не би он више из такве историје српског народа могао олако исписати засебно: Историју Босне и Херцеговине. Али овако, зврцни само ту историју српског народа, а она се распада на њене делове: на историју Босне, Рашке и т.д. Писац зацело није мислио, како је исмејао своје јединствено приказивање, кад је из своје "Историје српског народа" онако лако ишчупао: Историју Босне и Херцеговине. Лакше но што би из хаљине извадио - чиоду. Бољега му доказа не треба, како изгледа његово "јединствено приказивање".

XI.

Дође доба, да се растајемо!

Држим, да сам о Станојевићевој историји српског народа изнео бар оно најпотребније, што се може захтевати од критике. Нека се дакле сматра, да је ова критика завршена.

Признајем, да сам више желео. Хтео сам да изнесем погрешно и непотпуно схватање Станојевићево о свима најглавнијим обртима у нашој историји, а упоредо да изнесем и моје мисли о томе. То би може бити изнело више но ово доведе, али у овај мах немам за то времена. Моји други послови сад недозвољавају то.

Једно ћу само још учинити у току ово дана. Како је Црна Гора проглашена краљевином, хоћу преко реда да напишем "најкраћу историју Црне Горе". И то онако, како ја мислим да се она мора схватити са модерног гледишта. А како ју је схватио Станоје Станојевић, то сам већ показао.

Оно што ћу доцније написати, то ће бити као неки други део ове критике. Могао бих до душе писати сасвим самостално о томе: Како ја тумачим главне догађаје у српском народу, па да то не буде у вези са Станојевићевом историјом. Она управо и не вреди да се о њој толико пише. Али кад сам већ раније замислио тако ту ствар, нека буде. "Историја српског народа" од Ст. Станојевића биће ми као неки чивилук, о који ћу да закачим моје мисли. Добро је имати такав чивилук. Нарочито је ова књига Станојевићева згодан чивилук; ко се њом послужи не мора много да се успиње и напреже. Но то иде на други лист. Понављам да за сад сматрам критику за завршену.

И сад само још две три примедбе.

Намеравао сам да у нарочитом одељку изнесем из ове историје некоје ствари за "бубнуотеку". Но да оставим то другима. Напомињем само, да у овој књизи има неизцрпиво и драгоцену благу за шаливи лист.

На пример како писац црта цара Душана. Изнео је, како се Душан крунисао за цара, па наставља овако: "Душан је један од најзнатнијих владалаца српских: под његовом владом достигао је српски народ врхунац политичке моћи. Он је успео да оствари много од оних идеала, који су лебдели пред очима Урошу и Милутину и који су их на рад подстицали. Он је чак, благодарећи повољним политичким приликама и свом политичком темпераменту и таленту, постигао много више, но што су они могли и замишљати". - После ове хвале и уздицања наставља реч по реч овако: "Дубоке политичке мудрости није у њега било, али је он имао природне бистрине, да схвати непосредну ситуацију и да је искористи. Осим тога он је схватио потребу и корист добре организације, ма да сам није био велики организатор". (Страна 137.)

Останимо на пишчевом становишту. Врхунац политичке моћи, који је постигнут, заслуга је Душанова. И писац је напрегао сву своју снагу да га оцрта. Душан је имао политичког талента и темперамента, природне бистрине да схвата непосредну ситуацију и да је искористи. Схватао је потребу и корист добре организације, али - у њега није било дубоке политичке мудрости и није био организатор.

Види се, како је писац хтео да каже нешто врло високо и врло дубоко, па је испао: Ђерам и бунар. Има Немац пословицу,

која врло добро каже: "Zu scharf macht - schartig". Донде је сече-ницу оштрио, док се није сасвим искрзала.

Оно што каже, да је добила Хрватска нагодом (на страни 308.) и много друго, заслужио би, да се човек мало дуже с тим позабави - и насмеје.

Да расправимо још једно питање: - Шта мислите, зашто је Ст. Станојевић написао своју историју српскога народа? Ви ме зачуђено гледате. Та зна се, зашто писци пишу своје књиге, или бар зашто би требало да пишу. Професор историје на београдском универзитету написао је историју српскога народа, па зар сад још да расправљамо зашто? Човек осетио способност и снагу у себи да напише историју, па је хтео тиме да користи своме народу. Зар се о таквим стварима још разговара?

Молим, молим! Немојте мене кривити што разговарамо о овом питању. То је питање покренуо сам писац у поговору своје историје. Он вели, да је он у разним приликама толико замерао дотадањим писцима историје, да је осећао и дужност и потребу да једном прикаже српску прошлост онако, како је он замишља и на начин како он мисли да то треба учинити. Па онда још додаје: "Тако је постала ова књига".

Хвала лепо! Када би сваки написао историју српскога народа, који је замерао дотадањим писцима историје, лепо би нам ишло. Не иде нам баш ни сад добро, али онда би било сасвим наопако. То би били врашки атентати на памет читалаца. У осталом, као што смо се уверили, и Ст. Станојевић је доказао само то, што су толики други доказали, т.ј. да је лакше замерати но писати.

У осталом писац је показао ванредну умешност. У I. издању вели: "Да напоменем још, да сам цело дело написао за нешто више од пола године. Можда ће оно због тог имати више недостатака особито у стилу (ах!), али ја мислим, да је због тога, што је на тај начин засновано и изведено као једна целина, већа корист но штета од тога што је брзо написано". У поговору II. издања описује нам писац страховите тешкоће које је имао да савлада докле је израдио дело. Каже: "Ту је требало готово све стварати: за једну реч, за једну мисао често губити много времена и трошити много снаге". Затим још говори, како су "често ради једне речи или једног израза или једног податка прављене читаве студије" и т.д. Е, кад је тако морамо се поклонити писцу.

Написати књигу само за нешто више од 6 месеци, написати је необичном брзином, а при том правити често читаве студије ради једне речи, једног израза, једног податка. Оно додуше израз и реч значи у овом случају једно и исто, али ипак, што је много много је, и што је лепо лепо је.

Велика умешност пишчева показује се и на другој страни. Има оставина Велимира Тодоровића, из које се може потпомоћи штампање књижевних дела. Велимиријанум је у оно доба био у цвету младости, недирнут. Још му нико није пришао близу, у оно доба кад је Ст. Станојевић хтео да штампа своју историју српскога народа. И на основу огласа, да ће његова историја бити ремек дело модерне историје, он је искао од Велимиријанума двадесет и неколико хиљада круна помоћи за штампање своје историје. Искоао је, а није приложио ни рукопис.

То није упалило. А боље да је у том успео. Јер је после тога две коже одерао са те своје историје. Написао је по тој својој историји у друштву са професором Зрнићем "Историја српскога народа" за средње школе. (Благо средњој школи!) А осим тога извадио је из те историје: Историју Босне и Херцеговине. И за ту је већ добио од Велимиријанума 600 круна помоћи.

Штета, што бољи писци немају толико умешности. Но позната је ствар, да су прави научари јако неумешни у тим пословима. А они који су у тим пословима умешни, стоје обично врло далеко од праве науке.

Но да завршим: Оно што нам је Ст. Станојевић дао под именом: "Историја српскога народа", то није историја према данашњем стању науке. То су 12 чланака, који имају утолико везе са српском историјом, што има у њима нешто мало хронолошки поређане грађе за српску историју. И то има највише оне грађе, која је најмање важна и занимљива. Најважније грађе за модерну историју има тамо врло мало.

Али да! Има још нечега у тој историји. Има опасна претња. Писац прети, да ће може бити написати и културну историју. (Разуме се одвојено од политичке историје, као што је написао политичку историју, одвојено од културне).

Но он то никад извршити неће. Може писати и написати књигу. Може је чак назвати и: "Културна историја српскога народа", али она неће бити то. Писац је доказао целокупним својим радом, а нарочито својом историјом српскога народа, да он то није у стању. Све, ама све му недостаје за то. Он је већ научио од младости кад хоће нешто "високо и дубоко", да се пење на историјски берам и да силази у историјски бунар, и тако се тамо пријатно осећа, да га нико од тога не одучи. Ми ћемо добити само опасну, врло опасну књигу по оне који је читају.

А ко се нада, да Ст. Станојевић иде, ко се нада да долази и носи собом праву, савремену културну историју српскога народа, нека се одрече наде. Он нит' иде, а нити ће доћи. Они који се надају, нека се сете поруке српског гуслара верној љуби Кулин капетана. Та порука са малим изменама гласи:

Нити иде професор Станоје,
 Нити иде, нити ће ти доћи,
 Нит' га чекај, нити му се надај!
 Храни децу, па шаљи у школу,
 Праву књигу он написат' неће.

Радови Јаше Томића

1. Српско-Турски рат године 1876. од "Милутина Спасића"
2. Прво коло песама. Нови Сад 1879 год.
3. Политички атентат изведен од стране српских нотабилитета противу српске Народне слободоумне странке. Нови Сад, 1884 год.
4. Јеврејско питање. Нови Сад 1884 год.
5. Шта каже "Застава" противу Германа Анђелића. Нови Сад 1885 год.
6. Политичко вјерују. Нови Сад 1886 год.
7. Парница противу Јаше Томића. Нови Сад 1886 год.
8. Из заточеничког света (приповетке). Нови Сад 1886 год.
9. Треба ли народу политика. Нови Сад 1888 год.
10. После пет стотина година, разматрања о Косовској битци и пропасти царства српског. Нови Сад 1889 год.
11. Из прошлости наших вођа. Нови Сад 1889 год.
12. Говор Јаше Томића у своју одбрану приликом расправе због туцинданског дорађаја. Нови Сад 1886 год.
13. 1) Dr. Vissontai Soma budapesti ügyvéd Védbeszéde az Ujvidé-ki kir. törvényszék előtt.
 2) Tomić Jaša, Onvédelmi beszéde. Budapest 1891.
14. Назарени, роман. Нови Сад 1896 год.
15. Песме Јаше Томића. Нови Сад 1896 год.
16. О узроцима злочина, студија. Нови Сад 1896 год.
17. Паметно назаренство, политичка студија, Нови Сад 1897 г.
18. Паметно назаренство, књ. II. Нови Сад 1897 год.
19. Збирка слика и приповедака. Београд 1897 год.
20. Вођа кроз изборе. Нови Сад 1897 год.
21. Чича Станко, приповетка. Нови Сад 1897 год.
22. Земљорадничка сиротиња у Угарској. Београд 1897 год.
23. Das Baurproletariat Ungarns, Eine Studie von Jaša Tomić. Neusatz 1897.
24. Има ли помоћи нашим занатлијама, студија. Нови Сад 1898 год.
25. Трулеж, роман. Нови Сад 1898 год.
26. Програм радикалне и програм либералне странке. Нови Сад 1901 год.
27. У чему је ствар? Нови Сад 1901 год.
28. Горак шећер, приповетка. Нови Сад 1902 год.
29. Мајски сабор. Нови Сад 1902 год.
30. Како се бирају народни посланици за српски народни црквени сабор. Увод дао Јаша Томић, а тумачење др. Жарка Миладиновића. Нови Сад 1902 год.

31. Какво се зло спрема у Србији. Нови Сад 1902 год.
32. Збор српске народне радикалне странке у Окучанима 13 септембра. Нови Сад 1903 год.
33. Хоћемо ли у социјалисте. Нови Сад 1904 год.
34. Један надсолгабиров. Нови Сад 1904 год.
35. На прелому. Нови Сад 1905 год.
36. Парница против српских манастира. Нови Сад 1905 год.
37. Избор и право мањине. Нови Сад 1905 год.
38. Шта је било и шта треба да буде. Нови Сад 1905 год.
39. Jaša Tomić, Vor der Entscheidung. Ruma 1905.
40. Döntés előtt, írta Tomits Jáša. Ujvidéken 1905.
41. Вођа кроз саборске изборе. Нови Сад 1906 год.
42. Јесмо ли на добром путу. Нови Сад 1906 год.
43. Нисам више магарац. Нови Сад 1906 год.
44. Nem vagyok többé szamár! írta Tomits Jáša – Ujvidék 1906.
45. Говор доктора Полита у Угарском сабору. Нови Сад 1906 г.
46. Тражимо своја права. Будимпешта 1907 год.
47. Самосталци из Хрватске и Славоније и самосталци из Србије. Нови Сад 1907 год.
48. Сабор јунака од мегдана, Нови Сад 1907 год.
49. Реч нашој браћи у Србији. Нови Сад 1907 год.
50. Како смо бирали патријархе кроз 200 година. Нови Сад 1908 год.
51. Нова манастирска уредба. Нови Сад 1908 год.
52. Лаже и паралаже. Нови Сад 1908 год.
53. Бој на Косову, Сеоба Срба, Црна Гора; Критика Руварчеве школе. Нови Сад 1908 год.
54. Како се зовемо. Нови Сад 1909 год.
55. Велеиздајничка парница у Загребу. Нови Сад 1909 год.
56. Жена и њено право. Нови Сад 1909 год.
57. Пореза и исправљање катастра. Говор Јаше Томића у Новом Саду 17 априла (2 маја) 1909 год.
58. Реч две, после збора Срба Новосађана – држаног 1 (14) новембра у Новом Саду - Нови Сад 1909 год.
59. Из говора Јаше Томића – У чему је наша автономна борба? Рума 9 маја 1910 год.
60. Хоћемо ли на ђаволску страну? Нови Сад 1910 год.
61. На прагу новог доба у Угарској. Нови Сад 1910 год.
62. Несавремена и савремена историја. Нови Сад 1910 год.
63. Прослава двадесетогодишњице од смрти др. Светозара Милетића, говори и предавања. Нови Сад 1911 год.
64. Где је српска политика и – Самоуправа напред. Нови Сад 1911 год.
65. Доситеј Обрадовић, студија. Нови Сад 1911 год.
66. Најновија српска брука и срамота. Нови Сад 1911 год.

67. Рат на Косову и Стара Србија. Нови Сад 1913 год.
68. Рат у Албанији и под Скадром. Нови Сад 1913 год.
69. Карловачка митрополија и хришћанство. Нови Сад 1913 г.
70. Рат у Македонији и Бугарској. Нови Сад 1914 год.
71. Сеоба у Србију. Нови Сад 1914 год.
72. Ђорђе Красојевић – Јаша Томић, Рат у српској црквеној народној аутономији – три говора. Нови Сад 1914 год.
73. Лепа књижевност и уметност. Нови Сад 1918 год.
74. Наша нова држава у колевци. Нови Сад 1919 год.
75. Крајње је време да се разумемо. Нови Сад 1919 год.
76. Шта је била жена и шта ће бити. Нови Сад 1919 год.
77. Грађа за нов радикалски програм. Нови Сад 1919 год.
78. Како да делимо земљу. Нови Сад 1919 год.
79. С ким ћемо и куда ћемо. Нови Сад 1919 год.
80. Развод брака, позоришна игра у пет чинова. Нови Сад 1922 год.

У рукопису је остало доста необјављених списа, већином насталих за време интернације у Мезетуру.

Своје многобројне чланке, песме и приповетке, Јаша је писао и у разним листовима и часописима под иницијалом и потписом: "Јаша Томић", или само "Ј.Т.", или са: "-а", "-ша", "словенско тита", "Гребостреј" или "Гребострек", само "-Т" или са "звездицом". Ти су листови и часописи: "Нови звуци", Беч 1875 год., "Грађанин", Вршац, 1877 г., "Стража", Нови Сад 1878 г., "Folks-staat", Беч 1875 г., "Исток", Београд 1879 г., "Самоуправа", Београд 1882-83 г., "Одјек", 1882/г., "Нова слободна преса", Беч 1878 г., "Парламентер", Беч 1878 г., "Епоха", Беч 1878 г., "Стармали", Нови Сад 1878/79 г., "Српско коло" (уредник), Нови Сад 1884 г., "Застава" (уредник), Нови Сад 1884-1922 г.¹ "Земљораднички пријатељ", Нови Сад 1897 г., "Дело", часопис, Београд 1897 г., "Рад", календар, Нови Сад 1902 г., "Жена", часопис и календар, Нови Сад 1911-13 и 1918-22 г., "Српство", Нови Сад ?, "Српски лист", (уредник), Нови Сад 1918-19 г., а повремено у "Радикалској речи" (уредник), Нови Сад 1910 г., и у хумористичком листу "Швигар", Нови Сад 1907 г.

(подаци о радовима преузети из "Биографија Јаше Томића" од Властоја Д. Алексијевића, Београд 1938)

¹ У листовима, којима је био уредник, писао је скоро у сваком броју чланке без икаквог потписа.

Библиотека

АРГУМЕНТИ

књига 96

Јаша Томић

Критика Станојевићеве "Историје Српског народа"

Београд 7509

прво издање

издавач

Српско-српско пријатељство

уредник

Миодраг Б. Платиша

лектура

Дуња Матић

компјутерска обрада

Зоран М. Платиша

Тираж: 300

Штампа: "Јунпор" - Београд

тел. 691-562;

064 1141497

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

929:93/99 Станојевић С.

ТОМИЋ, Јаша

Критика Станојевићеве "Историје српског народа" / Јаша Томић.
(1. изд.) Београд; Српско - српско пријатељство, 7509 [тј. 2000]
(Београд : Јунпор). - 55 стр. : слика аутора ; 21см, - (Библиотека
Аргументи ; књ. 96)

Првобитно објављено под ств. насл.:

Несавремена и савремена историја : оцена

Станојевићеве "Историје српског народа". -

Тираж 300. - Стр. 7-8: Живот и рад / редакција. - Напомена уз
текст. - Радови Јаше Томића: стр 53-55.

930.1(497.11)

а) Станојевић, Станоје (1874 - 1937) - "Историја српског народа"

б) Историографија - Србија

ИД = 86939404